

Српска Црква у Другом светском рату

Из Архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве

Приредио Епископ *Атанасије*

Посебан отисак из зборника *Србија и коментари* за 1990. / 91. Издање Задужбине Милоша Црњанског

У оквиру "Пројекта Растко - Библиотеке српске културе на Интернету" на Интернету објавили: Зоран Стефановић, Наташа Деветаковић, Милан Стојић и Михаило Стефановић, октобра 1999.

Source: <http://www.rastko.org.yu>

Compiled by: Daki_yu

САДРЖАЈ

Реч приређивача

ИЗВЕШТАЈ

Почетак рата. Први ваздушни напад на Београд

Евакуација Његове Светости Патријарха и особља Светог Архијерејског Синода у манастир Раковицу

Долазак у Београд избеглих српских архијереја из Старе Србије - Македоније

Прекид веза са унутрашњошћу и разграничење наших покрајина

Настојања да се Његова Светост Патријарх пусти на слободу

Заточење Његовог Преосвештенства Епископа жичког господина Николаја

Заточење и погибија Његовог Високопреосвештенства Митрополита дабробосанског Петра и Епископа горњокарловачког Саве

Погибија Преосвећеног Епископа бањалучког

Погибија Епископа Чешкоморавског Горазда

Страдање нашег народа у Хрватској

Оснивање комисије за прикупљање података о страдању Срба

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

ПРЕГЛЕД ПОБИЈЕНОГ СВЕШТЕНСТВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ВРЕМЕНУ 1941-1945 ГОДИНЕ

Збрињавање избеглица свештеника и црквених службеника

Однос Српске Православне Цркве, према окупаторским и посебно државним српским властима

Притисак на Цркву да се умеша у политичку борбу и игнорисање Цркве и њезине аутономије

Контрола рада Светог Архијерејског Синода и цензура

Прогони и хапшења свештенства

ОСЛОБОЂЕЊЕ

Организација и успостава нових државних власти

Став Српске Православне Цркве према новим државним властима

Посета чланова Светог Архијерејског Синода Краљевским намесницима

Обнављање црквеног живота у крајевима који су били под Н. Д. Хрватском

Архиепископија београдско-карловачка, Срем

Епархије у Народној Републици Хрватској

Епархија горњокарловачка

Епархије у Народној Републици Босни и Херцеговини

Зворничкотузланска епархија

Дабробосанска епархија

Захумскохерцеговачка епархија

Бањалучка епархија

Православна црква у Словенији

Стање епархија које су биле под италијанском, бугарском и мађарском окупацијом

Далматинска епархија

Епархија рашкопризренска и смрт Епископа Серафима

Стање у епархији Бачкој

Стање у Јужној Србији по ослобођењу

Црна Гора

Долазак Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила у отаџбину

Свети Архијерејски Сабор

ПРИЛОЗИ

I Записник седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора 20. априла / 3. маја 1947.

II Записник седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора 22. априла / 5. маја 1947.

III Записник седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора одржане 30. априла / 13. маја 1947.

IV Претставка Савезној влади о црквеним приликама у Македонији

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

Редовно заседање Светог Архијерејског Сабора 20. априла 1947., започело је разматрањем Извештаја о раду Св. Архијерејског Синода од 1941. до 1946. У саопштењу Одбора за преглед тог Извештаја, које је поднео тадашњи Епископ Банатски Дамаскин, истакнуто је да су се "у овом времену одиграли важни и судбоносни догађаји по нашу Цркву и народ, те је ово не само извештај о раду Св. Архијерејског Синода, него и приказивање историјских догађаја који су се десили у животу наше Цркве и народа, од почетка окупације наше земље од непријатеља до данас". (А. С. бр. 77). Да се тај извештај заиста "битно разликује од ранијих" уверио сам се и сам, годинама истражујући богату грађу Архива Св. Архијерејског Синода, коју сам у знатној мери и наводио у својим радовима Зато, када ми се уредништво *Сербие и коментара* обратило са предлогом да, поводом педесетогодишњице 1941., објави један историјски прилог о Српској Цркви у Другом светском рату, сматрао сам да би најпогоднији могао бити управо Извештај о раду Св. Архијерејског Синода од 1941. до 1946. Како он, међутим, заједно са Прилозима, обухвата преко шест стотина страница, јер садржи и појединости о административним и материјалним питањима ратног доба, узео сам у обзир намену и обим зборника *Србија и коментари* и прихватио да приложим управо оне делове Извештаја који "приказују историјске догађаје" и могу бити од ширег значаја за нашу научну и културну јавност.

Када извештај о раду Св. Архијерејског Синода од 1941. до 1946. једном буде објављен у целости, видеће се да у њему нема ни једног јединог податка кога би се Црква могла постидети. Показаће тај документ само пуну истину о држању Српске Цркве у најтежем невремену наше историје. Поред свих губитака и разарања, са пострадалим и изгнаним монасима, свештеницима, архијерејима, још и са заточеним својим поглаваром, Патријархом Гаврилом, а са њим и Епископом Жичким, Николајем, Српска Црква није била обезглављена већ, мудро вођена. Крст свој носила је усправно. Чиста пред Свезнајућим Богом, Српска Црква је, тако, у свему делила судбину свог великомученичког народа.

Епископ Банатски *Атанасије*

ИЗВЕШТАЈ

Српска црква у Другом светском рату

Из Архива Св. Архијерејског Синода Српске Православне Цркве

Син. бр. 1060 / зап. 237 из 1947. Из седн. 27. / 14. марта 1947.

СВЕТОМ АРХИЈЕРЕЈСКОМ САБОРУ Српске Православне Цркве

Београд

На основу члана 64. т. 33 Устава Српске православне Цркве, Светом Архијерејском Синоду је част поднети Светом Архијерејском Сабору следећи

ИЗВЕШТАЈ

Од последњег редовног заседања Светог Архијерејског Сабора одржаног између 25. априла / 9. маја 1939. и 13. / 26. маја 1939. Свети Архијерејски Сабор је одржао три ванредна заседања. И то

I) између 10. / 23. новембра 1939. - 1. / 14. децембра

II) између 12. / 25. новембра 1940. - 28. новембра / 11. децембра 1940.

III) између 14. / 27. марта 1941. - 18. / 31. марта 1941.

Прва два ванредна заседања изазвана су тешким унутрашњим политичким приликама у вези т.зв. споразума о решењу хрватског питања и образовања самосталне хрватске бановине, на чијој се територији затекло из делова осам епархија 856.260 православних душа.

Начин на који је овај споразум донесен, без знања чак и појединих чланова Краљевске владе, прогони који су вршени против православних Срба, одбијање заштите прогоњених и на најмеродавнијим местима, изазвали су у нашем народу мучан утисак и велику бригу за будућност наше црквене и државне заједнице, а и потребу да се та заједница пошто-пото спасава и сваки субверзивни рад против те заједнице спречи.

Треће ванредно заседање Светог Архијерејског Сабора изазвано је судбоносним догађајима који су у то доба завладали читавом Европом и тешким положајем и наше државе, која је тим догађајима обухваћена приступањем њезиним т.зв. тројном пакту.

Када је Светом Архијерејском Синоду саопштено да је склапање пакта неминовно, Свети Архијерејски Синод је био свестан, да овде није у питању само држава већ и част и понос нашег целокупног народа његове традиције и његове светиње, и на све ове догађаје није могао остати индиферентан, већ је сматрао за потребно, да и Свети Архијерејски Сабор каже своју одсудну реч о овим догађајима и одреди линију којом црква у заштиту Српског народа и његових светиња мора ићи.

Непосредно пред сам дан састанка овога Сабора ноћу од 13. / 26. марта на 14. / 27. март 1941. преузео је у земљи краљевску власт Његово Величанство наш млади Краљ Петар II. Самим овим актом обележен је пут којим наш народ треба да пође. Тим актом спашена је част нашег народа и државе и спречено скретање са нашег непроменљивог историјског пута. Народ је поздравио радосно ступање Његовог Величанства Петра II на Краљевски престо и нову ситуацију тим великим догађајем створену, а истовремено поздравио радосно и улогу Српске православне Цркве у вези овога великог преокрета у нашој земљи.

Свети Архијерејски Сабор је са захвалношћу примио и одобрио становиште Светог Архијерејског Синода изражено у преставци Његовом Височанству Кнезу Павлу из

разлога што је наш целокупан народ и мишљењем и расположењем противан инаугурисаној политици и оријентацији наше државне политике, која је у противности са религиозним и етичним нашим схватањима, традицијама, идеалима националним поносом и славом, као и у очигледној опреци са свим заветним мислима, вековним аманетима његове славне прошлости.

Свети Архијерејски Сабор је истовремено ступио у присну везу са новообразованом Краљевском владом и пошто је донео потребне закључке за сваку евентуалност завршио је ово своје ванредно заседање дана 18. / 31. марта 1941.

У смислу донесених Саборских закључака, препоручено је Преосвећеној Г. Г. Епархијским Архијерејима, да предузму потребне мере, да се народ обавештава, јединство и слога у народу одржава, да се ред и поредак чува и да се јерархија стави у службу Краља и Отаџбине.

У случају рата да Епархијски Архијереји до крајњих граница могућности остану у својим Епархијама и врше своје дужности и да се у случају невоље управљају по савести.

Његовој Светости Господину Патријарху и члановима Светог Архијерејског Синода препоручено је, ако до рата дође да према датим приликама остану на својим местима и колико је то могуће одржавају везу са Епархијским Архијерејима.

Почетак рата. Први ваздушни напад на Београд

Дана 6. априла 1941. по новом календару отпочео је рат. Изјутра тога дана око 7 сати уследили су први нападаји непријатеља из ваздуха на Београд. Прве разорне бомбе пале су у непосредној близини десног бока Патријаршиског двора и то две су бомбе пале у порту Саборне цркве а трећа је ударила поред десног угла старе куће Ивана Павловића. То је био први талас ваздушног нападаја за којим су следили даљи редом и трајали са прекидима цео први дан. Дејство разорних бомби било је тешко и неподношљиво. Зграда Патријаршије сем својих доњих ходника у које су се склонили Његова Светост Господин Патријарх, Преосвећени Епископ нишки Господин Јован и Преосвећени Викарни Епископи Арсеније и Валеријан као и сва остала братија и особље, које у згради станује, није имала никаквог нарочито спремљеног склоништа.

Евакуација Његове Светости Патријарха и особља Светог Архијерејског Синода у манастир Раковицу

Када су око 11 сати пре подне нападаји попустили Његова Светост Господин Патријарх заједно са Преосвећеним Епископом нишким Господином Јованом склонио се у манастир Раковицу. Већ следеће ноћи између 6. и 7. априла Његова Светост отпутовала је из манастира Раковице у манастир Жичу - јер је превладало мишљење да Његова Светост треба да следи Краљевску владу, а одавде у манастир Острог где су га немачке војне власти дана 25. априла 1941. у 6 сати изјутра затекле и лишиле слободе ...

Пошто су седнице Светог Архијерејског Синода трајале све до уочи самог бомбардовања Београда, остао је неизрађен посао ових седница да се покушало одмах по повратку из манастира Раковице да се среди овај посао и настави колико толико

нормалан рад у канцеларијама. Но како су немачке војне власти већ 23. априла заузеле и саму зграду Патријаршије а особљу канцелариском као и домаћима забраниле уопште улаз у зграду, остао је један део посла недовршен, а пословна акта несређена, онако како их је сваки поједини чиновник, не надајући се да би војска уопште могла и мислити на заузимање Патријаршког двора и канцеларија централних црквених власти, на своје канцелариском столу оставио.

На тај начин прекинут је сваки рад у канцеларијама централних црквених надлештава и свака веза са архивама ових надлештава и тако цео рад црквених централних и епархиских надлештава у Београду онемогућен ...

1. маја доведен је у Београд Његова Светост Патријарх и смештен у затвору бившег Окружног суда за град Београд у Александровој улици бр. 5 у ћелији бр. 12 где је остао све до 5. маја 1941. године.

Г. Г. викарни Епископи су одмах успоставили везу и са комесарима министарстава да би омогућили функционисање црквених надлештава и издејствовали ослобођење Његове Светости Патријарха. Успели су само утолико, да је Његова Светост Патријарх из судског затвора премештен у манастир Раковицу, дана 5. маја 1941. године.

Долазак у Београд избеглих српских архијереја из Старе Србије - Македоније

Дана 5. маја приспео је у Београд Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Господин Јосиф, чија је епархија окупирана од Бугара и који је био приморан да се са ње повуче.

Непосредно иза тога приспео је у Београд Преосвећени Епископ злетовско - струмички Господин Викентије, који је такође због бугарске окупације морао напустити своју Епархију. У то време доведен је у Београд из Загребачке тамнице и Високопреосвећени Митрополит загребачки Господин Доситеј и, како је у загребачком затвору био испребијан, избављен је из београдског затвора и смештен одмах у Санаторијум Живковићев у Београду на лечење^[1].

^[1] 13. јануара 1945. упокојио се у Господу у Вавдењском манастиру у Београду и у недељу 14. јануара сахрањен поред манастирске цркве" (Бр. 40 Зап. 2 из 1945). - Прим. пр.

Прекид веза са унутрашњошћу и разграничење наших покрајина

Немци су, заузевши нашу земљу, разделили ову на шест окупационих зона и то:

- 1) Србија са Банатом и једним делом Словеније подпала је под немачку окупациону зону;
- 2) Хрватска са Славонијом, Сремом, Босном и Херцеговином и једним делом Далмације и Санџака подпала је под ново основану Н. Д. Х.;

- 3) Барања, Бачка и Међумурје подпале су под мађарску окупациону зону;
- 4) Јужна Србија сем западног дела те покрајине и југоисточни део Србије подпали су под Бугарску окупациону зону;
- 5) Западни део Србије, Косово и Метохија подпао је под Албанску власт али под окупацију Италијанску;
- 6) Црна Гора са Санцаком и Боком, делом Далмације и једним делом Словеније подпале су под окупацијску зону Италије.

Како је свака окупациона зона за наше држављане била непролазна граница, онемогућен је био сваки међусобни саобраћај централних црквених власти са оним епархијама, које су биле ван Србије као немачке окупационе зоне, као и међу епархијама које су се налазиле у разним окупационим зонама.

На територији Србије налазили су се Преосвећени Г. Г. Архијереји: Жички Николај, Тимочки Емилијан, Нишки Јован, Браничевски Венијамин, Шабачки Симеон и Банатски Дамаскин. Изван територије Србије у својим седиштима остали су: Митрополит црногорско-приморски Јоаникије, далматински Иринеј и рашко-призренски Серафим (под италијанском окупацијом), бачки др. Иринеј (под мађарском влашћу) и зворничко-тузлански Нектарије (под хрватском влашћу), а Преосвећени викарни Епископ Сремски Валеријан па лечењу у Сплиту, где је после краћег времена преминуо.

Чуло се за Митрополита дабробосанског, Његово Високопреосвештенство Господина Петра, Епископа горњокарловачког Господина Саву и Епископа захумско - херцеговачког Господина Николаја, да су одмах по окупацији стављени у интернацију.

Дана 15. маја 1941., приспео је у Београд званичник Црквеног суда Епархије Бањалучке и донео вест (види Син. бр. 47 из 1941.) да је Преосвећени Епископ бањалучки Платон дана 5. маја 1941. одведен од усташа из своје резиденције и убијен и мртво тело његово пронађено је 24. маја 1941. у реци Врбањи на ушћу у Врбас а потом сахрањено на војничком гробљу у Бањалуци.

У иностранству Преосвећени Епископ будимски Господин Георгије остао је на свом месту, док се за Преосвећеног Епископа мукачевско - прјашевског Господина Владимира чуло да је интерниран од мађарских власти.

Настојања да се Његова Светост Патријарх пусти на слободу

Још док је трајала комесарска управа инсистирало је у више махова преко комесара Министарства правде да се питање сазива Светог Архијерејског Синода реши уз услов да се Његова Светост Патријарх пусти на слободу, али се у томе није успело. Када је септембра месеца 1941. године образована Српска влада на челу са генералом Миланом Недићем, предузимани су поновни кораци да се Његова Светост пусти и да му се омогући обављање његових црквених дужности како би се омогућио правилан и

законити канонски живот Српске православне Цркве и њезиних највиших тела и власти. (В. бр. 1992 / зап. 97 из 1941. год).

Приликом сваког личног сусрета с Претседником владе ова је молба поновљена. 29. априла 1943. поново је мољен Претседник владе да предузме све што му је у моћи да се Његова Светост ослободи и да му се омогући слободно вршење његових дужности (Бр. 902 из 1943.). Претседник владе је на ово 1. маја одговорио: "Са жаљењем Вас извештавам да ми је Војни заповедник г. генерал Бадер приликом последње интервенције напоменуо да се молбама односно Његове Светости више не обраћам."

25. маја исте године шеф немачке полиције сигурности известио је да је Његова Светост Патријарх "у интересу његове личне сигурности" премештен из манастира Раковице у манастир Војловицу (Зап. бр. 137 из 1943.).

Између 1. јула и 28. септембра 1943. поново је два пута мољено да се Његова Светост ослободи. У току заседања у септембру те године сви чланови Светог Архијерејског Синода су посетили Претседника владе и молили да се поново заузме да се Његова Светост пусти.

Сва су ова заузимања остала без успеха и Његова Светост Патријарх је 14. септембра 1944. заједно са Његовим Преосвештенством Епископом жичким Господином Николајем спроведен у Немачку.

Заточење Његовог Преосвештенства Епископа жичког господина Николаја

Из извештаја Његовог Високопреосвештенства Митрополита скопског Господина Јосифа који је под 1) приложен овом извештају види се како се са стране окупаторских власти мислило о личности Његовог Преосвештенства Епископа жичког Господина Николаја. Тражило се, наиме, да се Преосвећени Николај са свога положаја уопште уклони.

Последица тога била је да је Преосвећени Николај сам молбом од 15. / 28. јуна 1941. године замолио годишње отсуство и постављење заменика. За заменика постављен му је Преосвећени Епископ злетовско-струмички Господин Викентије (Бр. 578 од 9. VII 1941.). Пошто се прилике ни после годину дана нису измениле, решењем Светог Архијерејског Синода бр. 2290 од 27. / 14. августа 1942. на молбу Преосвећеног Епископа Николаја продужено му је отсуство на даљу годину дана с тим да га и даље у дужности замењује Преосвећени Епископ злетовско-струмички Господин Викентије. Истом одлуком а по пристанку Преосвећеног Господина Викентија, одређено је да и Преосвећени Епископ мукачевско-прјашевски Господин Владимир који је протеран из своје епархије и налазио се у Београду врши поверену му мисију у западним крајевима жичке епархије.

Преосвећени Господин Николај је боравио у својој епархији у манастиру Љубостињи где је био под сталном пажњом немачке полиције све до 16. децембра 1942. год.

18. децембра 1942. канцеларија Светог Архијерејског Синода је поверљиво извештена да је Преосвећени Епископ Господин Николај 16. децембра од стране немачке полиције

одведен из манастира Љубостиње и спроведен негде у околину Београда. По пријему ове информације Председништво Светог Архијерејског Синода је одмах упутило акт Претседнику Српске владе и Министру просвете за интервенцију и проверу ове вести. Његово Преосвештенство Епископ зворничко-тузлански Господин Нектарије посетио је овим поводом и лично Претседника Српске владе и Господина министра просвете. Сазнало се да је Преосвећени Николај упућен у манастир Војловицу. Кратко време после тога премештена је и Његова Светост Господин Патријарх из манастира Раковице у манастир Војловицу.

Свети Архијерејски Синод је могао само исходити дозволу да се у интересу пристојнијег смештаја Његове Светости Патријарха и Његовог Преосвештенства Епископа Господина Николаја пренесу извесне ствари из манастира Љубостиње и Раковице у Војловицу, и да им се с времена на време шаљу пакети. Све молбе за пуштање на слободу Његовог Преосвештенства Епископа Господина Николаја остале су без икаквог дејства као и оне за Његову Светост.

14. септембра 1944. године одведен је Преосвећени Господин Николај заједно са Његовом Светошћу у Немачку.

Исто тако Свети Архијерејски Синод је са највећом бригом пратио судбину остале Преосвећене Господе Архијереја, за које се чуло да су интернирани или убијени тражећи у први мах да се они на слободу пусте односно о погинулим да се пруже што потпунији подаци о њиховом страдању.

Заточење и погибија Његовог Високопреосвештенства Митрополита дабробосанског Петра и Епископа горњокарловачког Саве

Свети Архијерејски Синод је преставком својом бр. 86 из 1941. године тражио од Комесаријата Министарства правде, а потом и од Министра правде да се путем немачких војних власти ослободе затвора и интернације Његово Високопреосвештенство Митрополит дабробосански Господин Петар и Његово Преосвештенство Епископ горњокарловачки Господин Сава.

20. септембра 1941. године под бр. 2015 упућена је преставка Фелдкомандатури бр. 599 у Београд којом је такође тражено да се Митрополит Петар и Епископ Сава пусте из интернације.

Под бр. 322 од 17. фебруара 1941. године достављена је путем Председништва владе претставка Светог Архијерејског Синода заповеднику Србије ради обавештења о судбини Високопреосвећеног Митрополита дабробосанског Господина Петра и Преосвећеног Епископа горњокарловачког Господина Саве и о њиховом ослобођењу из интернације уколико су још у животу. Истим актом умољени су Г. Г. Министар правде и Министар унутрашњих послова да се заузму за што скорије избављење претставника Српске Цркве.

Председништво Министарског савета Обр. 828 од 24. априла 1942. године одговорило је да је штаб командујућег генерала и Заповедника у Србији саопштио да се на основу извештаја усташке надзорне службе Митрополит Петар и Епископ Сава не налазе ни у

једном од концентрационих и радних логора у Хрватској и да се други подаци о њиховом боравку нису могли утврдити.

Свети Архијерејски Синод се и после тога у више махова интересовао за њихову судбину али без икаквог успеха (ВБр. 322, 1759 и Пов. бр. 425 из 1942. године).

Половина припадности Епископа Саве у износу од 3.500.- динара месечно исплаћивана је редовно његовој мајци Латинки Трлајић до њене смрти. (В. Зап. бр. 254 из 1942.).

Према накнадним извештајима сазнало се да су 12. маја 1941. године дошли усташки полицијски агенти у Митрополију у Сарајеву и одвели Митрополита Петра у "равнатељство". Митрополита су потом без икаквог саслушања одвели у општи затвор "Беледија" који је тих дана био препун Срба. После четири дана одведен је Митрополит у затвор загребачке полиције у Петрињској улици. Ту су га фотографисали, узели му отиске прстију и у картотеци добио бр. 29781. Одатле је одведен у Керестинац код Загреба. У Керестинцу је обријан, скинута му је мантија и ту је страшно мучен. Одатле је одведен у Копривницу а после тога у Госпић или Јасеновац. По Сведочанству Јове Фуртуле и Јове Лубуре из сарајевског среза Митрополит је убијен у Јасеновцу и бачен у ужарену пећ за печење цигле (Подаци комисије за прикупљање података о страдању Срба).

Према накнадним извештајима усташе су ухапсиле Његово Преосвештенство Епископа Саву 17. јула 1941. године пред вече и одмах га везаног одвеле из његове резиденције у кућу усташе Јосипа Томљевића у Плашком. Ту је Епископ тучен и малтретиран док је на грамофону, понетом из епископског двора, била навијена плоча и непрестано се свирало: Јелици во Христа. 19. јула Епископ је са још тројицом свештеника и 11 мирјана везан одведен на жељезничку станицу у Плашком. Воз који полази из Плашкога за Госпић у 11 увече дошао је тек сутрадан у 5 часова изјутра. Дотле је Епископ био непрестано везан у ланце пред улазом у тамницу. 20. јула пред вече Епископ је са горе поменутих људима - везани све два и два - доведен у казнени затвор у Госпићу. 8. августа виђен је Епископ у дворишту казног завода у Госпићу где су га усташе поставиле на кишу. Епископ је и ту тортуру мирно и стојички подносио. Неколико дана касније - неустановљеног дана - извучено је из казног завода 2.000 Срба и везани су жицом два и два. Међу њима је био и Епископ Сава. Сви су ови људи одведени из Госпића путем према Велебиту. Одатле се Епископу Сави губи сваки траг. Према тврђењу неких италијанских новинара, у Велебиту је у августу убијено око 8.000 Срба. Вероватно је да је међу њима страдао и Епископ Сава, јер му све до данас никаквог даљег трага нема.

Погибија Преосвећеног Епископа бањалучког

Његово Преосвештенство Епископа Платона је рат затекао у Бања Луци. Одмах после проглашења НДХ и доласка стожерника и повереника за Врбаску бановину Др. Виктора Гутића, Епископ Платон је добио један акт (Каб. бр. 529) од 27. травња 1941. године следеће садржине: "Доставља се у препису декрет са жељом и препоруком да Госп. проту Мачкића Душана поставите Вашим Архијерејским замеником. Уз тај акт приложен је и овај декрет: "Декрет којим постављам проту Душана Мачкића, пароха и архијерејског намесника, за повереника испред хрватске државне власти у пословима бањалучке епархије, која ће епархија одласком епископа Платона као пореклом

Србијанца остати упражњена." Одговарајући на предњи акт Његово Преосвештенство Епископ Платон је између осталог написао: "Част ми је саопштити стожеру да поменутог његовог предлога не могу прихватити, и то из ових разлога: "Ја сам канонски и законито од надлежних власти постављен за Епископа бањалучког и као такав обавезао се пред Богом, Црквом и народом да ћу водити бригу о својој духовној пастви, истрајно и постојано, без обзира на ма какве прилике и догађаје, вежући нераздвојено живот и судбину своју са животом и судбином свога духовног стада и остајући у средини његовој на духовној стражи за све време докле ме Господ у животу подржи, остајући уз своје стадо као "пастир добри, који душу своју полаже за овце своје". На то сам се заветовао и заклео примајући епископски чин и преузимајући под своју управу епархију бањалучку, и тој својој заклетви остајем веран и непоколебљиво доследан, докле год ми буде могуће да самостално одлучујем о своме држању и да дајем израза својој вољи. Ако би ме груба сила, против које сам немоћан, ипак раставила од моје пастве и уклонила ме с подручја поверене ми епархије, тада бих по уставу Српске православне Цркве, замолио једног од суседних архијереја (сарајевског или тузланског) да ме за време мога отсутовања заступа у вршењу строго епископских послова у епархији бањалучкој, а за остале послове овластио бих свога законито постављеног архијерејског заменика и Црквени суд, који ми и сада у великој мери помажу у обављању тих послова.

То је канонски и уставни ред и пропис који важи за Српску православну Цркву и по коме само они органи које устав те Цркве предвиђа могу да врше неку власт цркви, а никако и какви други органи којих устав не познаје. Таквих незаконитих и споља наметнутих органа, у то сам најтврђе убеђен, не би признавао ни народ ни свештенство, нити би такав орган, ако би био у свештеничком чину, могао и даље остати свештеником Православне Цркве. Толико сам са своје стране сматрао нужним да узвратим као одговор на напред споменути акт тога стожера. - Епископ бањалучки Платон.

Предње саопштавамо православном народу и свештенству ради знања и управљања. Епископ бањалучки Платон, с. р."

После овог одговора Епископа Платона у понедељак, 5. маја 1941. године у 3 часа у јутро, дошли су агенти бањалучке усташке полиције у епископски двор, и наредили Епископу да пође с њима у усташки стожер. Владика Платон кад је доведен у стожер затекао је тамо проту и архијерејског намесника у Босанској Градишки Душана Суботића, који је већ од раније био затворен у бањалучкој Црној Кући - Кастелу. Истога дана су владика и проту стрпали у аутомобил и одвели у правцу Котор вароши. На петом шестом километру од Бања Луке, извели су обојицу из аутомобила убили их на обали реке Врбање и бацили у воду. То се десило све пре свитања. Убиство је извршио Асим Ђелић. Владичин леш пронађен је тек 23. маја 1941. године. Тога дана пронела се вест по Бања Луци, да је Врбас избацио један леш у селу Кумсалима повише траписке ћуприје (или у близини пиране Босна Боа), и да је то леш владике Платона. Леш је пренесен у мртвачницу, где су леш видели неки људи, који су владика познавали добро и сви тврде да је то заиста био владичин леш. На лешу су се видели трагови три метка: један у потиљак, други у слепоочницу а трећи у леђа. На ногама су му биле ципеле са гумипластиком. (Епископ Платон је увек носио такве ципеле.) Од одеће било је на њему само доње рубље и око појаса кожни кајиш. Половину браде и лица није имао а друга половина се још држала. Сахрањен је од стране власти тајно, без сведока на војничком гробљу 24. маја 1941. године. Жезал - штап владике Платона

нађен је у Врбасу врло далеко од места убиства, чак у срезу прњаворском око 35 километара далеко. Из воде су га извадили рибари и предали једном сељаку из села Милосавци, срез прњаворски.

Погибија Епископа Чешкоморавског Горазда

Према писању дневне штампе његово Преосвештенство Епископ Чешкоморавски Господин Горазд стрељан је дана 4. септембра 1942. од Немаца, пошто је био оптужен да је са својим свештеницима учествовао у скривању убица СС обергрупенфирера Хајдриха. Свети Архијерејски Синод је у своје време покушавао, да о томе добије и званичну потврду од немачких власти, али о том није добио никад никаквог одговора. После ослобођења ова је вест у целости потврђена, како је то у односном делу овога извештаја о Чешкоморавској епархији и изнесено.

Страдање нашег народа у Хрватској

Према напред утврђеном споразуму са непријатељем хрватски елемент успео је да на основу претходно у танчинама израђеног војничког и политичког плана изазове 1941. године дезорганизацију целокупног југословенског војничког апарата и тиме Југословенску војску онеспособи и за сваку озбиљнију одбранбену акцију. Распад у војсци убрзан истовременом војном акцијом са свих граница (Немачка, Италија, Мађарска и Бугарска) и истовременим противдржавним унутарњим акцијама Хрвата, те немачког и мађарског и албанског становништва имао је као неминовну последицу с једне стране потпуни слом у централним функцијама Југословенског државног организма, а с друге стране омогућио је и територијално издвајање северозападних области из матичне територије Југославије и фактично конституисање ових области као самосталне независне државе Хрватске, дипломатски признате од стране Немачке, Италије и њихових мањих савезника. Основна тачка унутарњег политичког програма новостворене државе била је интегрално елиминисање са њене територије православног српског елемента, којије овде претстављао респектабилну мањину 2,403.998 душа према укупном броју српског становништва од око 7,000.000. Сама хрватска држава поставила је у ту оврху јавно формулисани циљ да један део Срба поубија, други протера с оне стране Дрине у Србију а преостали део покатоличи. Како су за постигнуће овог политичког циља редовна административна сретства била неефикасна, хрватска државна власт је одмах у првим месецима свога постојања приступила примени серије најоштријих, најнасилнијих и најсвирепијих принудних мера, које по својој рафинираности претстављају у историји света до сада невиђени технички до најситнијих појединости израђени систем насилничке политике против српског живља, који је својим петстолетним с неизмерним људским и материјалним жртвама скопчаним радом у корист самих тих области стекао за ове неоспорних, непрелазних заслуга како на пољу народне одбране тако и у области унутарње политичке, привредне и културне делатности. Изгледа, да се код Хрвата створила била идеја да тотално уклањање српског елемента са Хрватске државне територије чини битни предуслов за националну безбедност Хрвата, који у оквиру свог животног простора не могу дозволити постојање и једног православног Србина.

У извршењу свог антисрпског програма хрватска државна власт, у најтешњој сарадњи са својим телохранитељима усташама, уз активну потпору римокатоличке цркве и једног доброг дела хрватског становништва а уз прећутно одобравање осталог дела

приступила је путем усташа масовно зверском убијању православних Срба, било одмах, било после краћег или дужег боравка у концентрационим логорима, у којима је због потпуно антихигијенских прилика велика маса православних Срба страдала. Масовним убијањима претходила су разноврсна најварварскија мучења, каквих Срби у својој историји никада ни од најсвирепијег непријатеља претрпели нису. Број људских жртава, које се нису ограничавале на пол и узраст, обухвата све друштвене слојеве и све категорије позива, претходно је процењен на око 800.000 лица. Међу страдалницима налазе се Митрополит дабробосански Петар, Епископ бањалучки Платон и горњокарловачки Сава са преко 170 свештених лица. Сва имовина ових лица како покретна и непокретна тако и вредносни папири и разна потраживања конфискована су у корист хрватске државе, а породице њихове, уколико су биле остављене у животу, остале су без игде ичега. Приличан број Срба - око 300.000 био је или од усташа и државних власти хрватских са територије протеран или је, хотећи избећи насиљима сам добровољно напустио хрватску територију, и нашао у Србији уточиште.

У овом генералном прогањању православног српског становништва истицали су се у појединим местима било као организатори било као непосредни извршиоци најсвирепијих злочинаста католички парохиски свештеници и калуђери и калуђерице (већина Фрањевци).

Главни удар ове на римокатоличку цркву ослоњене противу српске акције власти НДХ као што се већ из великог броја убијених (преко 170), протераних и избеглих без монаха: 599 свештеника лако даје закључити, био је уперен против саме Српске православне Цркве и њене организације. Убијањем свештенства, рушењем и пљачкањем катедралних, градских, манастирских, сеоских св. храмова те епископских резиденција, зграда у колима су се налазиле епархијске црквене установе, парохиских домова, црквено - општинских зграда, манастирских конака, црквених ризница, архива и библиотека па и најтежим актима скрнављења наших светиња, ишло се очигледно за тим, да се онемогући овака егзистенција и функционисање епархијских и локалних црквених власти на територији новостворене Хрватске државе, а омогући акција на католичењу и унијаћењу православних Срба. Хрватска, Славонија, Срем, Далмација, Босна и Херцеговина са осам српских православних епархија, 872 српских православних парохија и 812 српских православних црквених општина. Да је овако плански смишљена и систематски спровођена акција против српске православне Цркве и народа била базирана на претходном споразуму са римском куријом излази јасно из једног акта Конгрегације за Источну цркву у Риму од 17. јула 1941. године упућеног загребачком надбискупу, као претседнику конференције хрватских бискупа. Овај акт садржи наиме по став Ватикана веома карактеристичне пасусе као на пр. да у Риму очекују велике успехе, "на обраћању неуједињених (тј. православних Срба у Хрватској) у покорност папи", да је захвална загребачком надбискупу на успесима у досадашњој његовој акцији на покатоличавању Срба, потстичући уједно њега и подручне му бискупе да наставе свој рад у започетом правцу за правилан развој католицизма "пошто сада постоје толике наде за обраћање несједињених." Овај акт састављен је у Риму ускоро после посете поглавника Хрватске државе др. Анте Павелића код римског папе, у доба, када су и српски народ и српска православна Црква били стављени ван закона а несумњиво је проистекао као логична последица те посете и приликом исте посете поднесеног папи исцрпног извештаја о унутрашњим приликама у Хрватској држави те о смерницама хрватске унутрашње политике у садашњости и будућности. Ускоро после овога растурен је међу православне Србе у Славонији и Срему један у "Бискупској

тискари" у Ђакову штампани летак. У њему стоји да по Христову наређењу треба да буде једно стадо и један пастир и да сходно томе треба спровести у Независној Хрватској Држави црквено јединство путем поновног сједињења свих православних са римокатоличком црквом с тим, да је римокатолички бискуп у Ђакову већ хиљаде православних примио у крило римокатоличке цркве. Овај летак истиче и то да ће православни Срби једино на овај начин "моћи остати у својим домовима", и "даље неће бити прогањани и убијани, и осигураће спас својих душа. У вези са овим обављена је свестрана акција на покатоличавању православних Срба која је имала за последицу прелаз око 240.000 православних Срба у римокатоличку веру.

Илегална Хрватска влада није се, међутим, с овим задовољила. - Извршивши задатак да према свом програму једну трећину Срба поубија, један део - иако не целу трећину - примора на одлазак преко Дрине у Србију, а један покатоличи и поунијати, био јој је, када јој није успела конверзија целе једне трећине, преостао још један задатак, да остатак православних Срба постепено лиши његовог народног обележја стварањем нове православне автокефалне цркве искључиво хрватског карактера.

Оснивање комисије за прикупљање података о страдању Срба

Избеглице које су пристизале из појединих крајева ван Србије доносили су вести о страхотама које се врше над српским народом у тим крајевима невероватне вести и описе најстрашнијих крволоштава и насиља. То су били очевидци свега тога и веродостојни сведоци, који су сретно избегли и прелазом у Србију спасли животе своје.

Канцеларија Светог Архијерејског Синода била је упућена, да од сваког онога свештеника који је избегао прибави извештај о свима догађајима који је пре избеглиштва преживео и под каквим околностима је избегао. Сваки појединац имао је своју историју. То је био једини начин на који је Свети Архијерејски Синод и цело наше српско друштво било обавештавано о приликама и догађајима у крајевима ван Србије. Овим извештајима свештеника, а после и свих других Срба избеглица поклањала се највећа пажња, да би се из општег приказивања догађаја створила права слика тамошњег стања. Материјал је тај био толики да га канцеларија сама није могла савладати нити га сређивати иако како би то требало, да он послужи данас сутра као најбоље сведочанство свега онога што се одиграло. Стога је Свети Архијерејски Синод да би се што потпуније прикупио и средио огромни материјал о прогону и страдању Срба, образовао 1941. године нарочиту комисију са задатком да прикупља грађу о страдањима Српске православне Цркве Српског народа у областима Југославије које су остале изван територије Србије и Баната. У комисију су ушли: Његово Преосвештенство епископ зворничкотузлански Господин Нектарије, као претседник, затим др. Миленко Филиповић и др. Перо Слијепчевић, проф. Универзитета. Као техничко особље додељени су комисији: Богољуб Ћирковић, професор богословије, Жарко Поповић, секретар Црквеног суда из Сарајева, Перо Јовановић, приправник Црквеног суда из Тузле, Др. Љубомир Дурковић, хонорарни чиновник при кабинету Његове Светости Патријарха и Милан Комленић, дактилограф Црквеног суда из Пакраца. Поред њих Министарство просвете доделило је касније овој комисији на рад Светозара Душанића, професора - катихету.

Техничким радом управљао је др. Миленко Филиповић.

Комисија је прикупила све изјаве што су их према упутствима које је израдила комисија, дали избегли свештеници и други црквени службеници који су избегли у Србију. На тај су начин прикупљена 4.504 извештаја.

При Претседништву српске владе основан је посебан Комесаријат за прихватање избеглица. Свако избегло лице морало се пријавити овом избегличком комесаријату, где је уписано и где је добило прву помоћ и одакле му је одређено боравиште у Србији или му је дато неко запослење. И ова комисија приликом пријаве избеглог лица саслушавала је у детаље свако лице о свему што је оно знало, чуло и видело шта се догађа у НДХ, односно у оном крају одакле је избегло. Канцеларија Светог Архијерејског Синода ступила је у најближи контакт са овим избегличким комесаријатом, па је по један препис ових извештаја које је прикупила Синодска комисија уступљен је комесаријату за избеглице, а комисија је од Комесаријата добила 3.032 преписа записника о саслушању избеглица који су у комесаријату састављени.

На тај начин, комисија је добила:

Из епархије:	број извештаја:
београдско-карловачке	508
бањалучке	247
бачке	72
горњокарловачке	640
дабробосанске	204
далматинске	55
загребачке	130
захумско-херцеговачке	87
зворничко-тузланске	211
злетовско-струмичке	217
охридско-битољске	85
пакрачке	629
рашкопризренске	1026
скопске	263
нишке	41
Извештаје опште садржине	89
Свега	4504 извештаја

Сав тај огромни материјал је прво преписан на машини, па су онда сви извештаји сређени по епархијама и срезовима, тако да то сада претставља добро уређену архиву од велике вредности и значаја.

Да би сабрана грађа била што прегледнија и да би се лако могло у сваки час употребити и што потпуније искористити приступило се изради двеју картотека. Прва је картотека свих личности које се у извештајима спомињу. Друга је картотека по садржини и то се уређује по срезовима и предметима. Потпуно је у овој картотеци обрађено 35 срезова и то: босанско - новски, прњаворски, которварошки, жепачки, зенички, травнички, бугојански, фојнички, коњички, фочански, невесињски, гатачки, љубински, билећки, требињски, дубровачки, чајнички, тузлански, брчански, бијељински, кладањски, грачачки, грачанички, дервентски, зворнички, сребренички, власенички, добојски, теслићки, тешањски, маглајски, прилепски, битољски, охридски, и преспански, а остали срезови још су у раду.

На основу овог материјала који је комисија сакупила Свети Архијерејски Синод је израдио један опширан опис догађаја о прогонима и страдању српског народа и то I део: зверства над Србима у Независној држави Хрватској од стране усташког режима 1941. / 1942. и II део: Зверства Арбанаса извршена над Србима Косова и Метохије у овом рату.

Овај опис у оба дела прилаже се као посебан прилог овоме извештају / под бр. 2.

На основу ових извештаја као и каснијих извештаја појединих Епархијских црквених судова, а и по достављеном усменом казивању сређена је и картотека изгинулих свештеника уз опис код сваког свештеника на који је начин и од кога убијен. Од почетка рата па до ослобођења тј. до 9. маја 1945. године погинуло је 544 српских православних свештеника. Број изгинулих свештеника по парохијама износи:

Епархија	Од кога су убијени								
	Немаца	Италијана	Усташа	Бугара	Мађара	Арнаута	Партизана	Југосл. војске 1941.	Четници
Београдско - карловачка	16		7		1		18		4
Банатска	9						3		
Бачка					15				
Браничевска	8						24		1
Бањалучка	4		5		1		1		
Будимска					1				
Горњокарловачка	3		65				2		
Дабробосанска	1	1	10				5		
Далматинска			22				4		
Загребачка	1		7						
Злетовскострумичка.							2		
Зворничко-тузланска	4		27				11		1
Захумско-	1		23				6		

херцеговачка									
Жичка	9			1		1	11		5
Нишка	2						10		
Охридскобитолска	2		5	3			2		
Пакрачка	1						2		
Рашкопризренска	3			1		9	9		1
Скопска	4			5		4	4	1	1
Тимочка				1			11		
Шабачка	10		1				8		
Црногорско-приморска	3	6				1	25 ^[2]		
Чешка	3								
Укупно	84	7	171	11	17	15	150	1	14

^[2]94 - према Напомени на стр. 138

^[3]104 - према истој Н. (Прим. уред.)

Од 9. маја 1945. године

Епархија	Од кога су убијени		
	Италијана	Партизана	Свега
Београдско-карловачка		13	13
Браничевска		1	1
Бањалучка		4	4
Горњокарловачка	1	2	3
Дабробосанска		9	9
Далматинска		1	1
Зворничко-тузланска		10	10
Жичка		11	11
Нишка		7	7
Рашкопризренска		1	1
Шабачка		3	3
Укупно	1	62	63

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

ПРЕГЛЕД ПОБИЈЕНОГ СВЕШТЕНСТВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ВРЕМЕНУ 1941-1945 ГОДИНЕ

Епархија	Од кога су убијени								
	Немаца	Италијана	Усташа	Бугара	Мађара	Арнауца	Партизана	Југосл. војске	Четни
Београдско-карловачка	16		7		1		31		
Банатска	9						3		
Бачка					15				
Браничевска	8						25		
Бањалучка	4		5				5		
Будимска					1				
Горњокарловачка	3	1	64				5		
Дабробосанска	1	1	10				14		
Далматинска			21				6		
Загребачка	1		7						
Злетовскострумичка							2		
Зворничкотузланска	4		27				12		
Захумскохерцеговачка	1		24				6		
Жичка	9			1		1	22		
Нишка	2						17		
Охридскобитолска	2			3			2		
Пакрачка	1		5				2		
Рашкопризренска	3			1		9	10		
Скопска	4			5		4	4	1	
Тимочка				1			11		
Шабачка	10		1				10		
Црногорско-приморска	3	6				1	25 ^[4]		
Чешка	3								
УКУПНО ^[6]	84	8	171	11	17	15	213	1	

^[4]В. нап. на стр. 102.

^[5]На основу података (приложених овде у нап. на стр. 138), као и других који се прикупљају, број свештеника у Црној Гори, убијених непосредно после рата пење се на око 120.

^[6]Према означеним допунама, бројка у колони 7 пење се од 213 на 298, а у последњој од 544 на 629 - Прим ур.

Збрињавање избеглица свештеника и црквених службеника

Србија и ако сама окупирана од непријатеља и ако сама разапета на најтеже муке постала је ипак збег целокупног нашег српског народа и свештенства, које је избегло или протерано са других области. Одмах по државном слому прво су Мађари протерали из Бачке свештенике који нису били домороци. Затим су Бугари протерали из Јужне Србије све свештенство које није на оној територији рођено, а тако исто и оно које је тамо рођено али било српски настројено. У Хрватској су свештеници прво време убијани и гоњени, а касније су с малим изузетком сви позатварани и протерани у Србију, пошто им је претходно имовина одузета у корист државе.

По подацима којима располаже Свети Архијерејски Синод на територији Србије и Баната налазило се 589 избеглих и протераних парохиских свештеника и то из епархије:

београдско-карловачке	109
бањалучке	85
бачке	8
горњокарловачке	70
дабробосанске	63
далматинске	6
загребачке	43
зворничко-тузланске	61
злетовско-струмичке	17
нишке	23
охридско-битољске	13
пакрачке	52
рашкопризренске	18
скопске	56
захумско-херцеговачке	11
банатске	4

Свега	599
-------	-----

Сви протерани и избегли парохиски свештеници распоређени су на упражњене парохије, у болнице, за помоћнике архијерејским намесницима, старешинама цркава и паросима а нарочито оболелим паросима и то у епархију:

београдско-карловачку	209
банатску	86
браничевску	79
жичку	75
нишку	65
тимочку	54
шабачку	31
Свега	599

Однос Српске Православне Цркве, према окупаторским и посебно државним српским властима

Немци су добро познавали историски значај Српске православне Цркве и оданост Српског народа према својој цркви и њезиним претставницима. Они су сматрали да су Српска православна Црква и њезини претставници били главни сарадници у извођењу т.зв. пуча 27. марта 1941. године па су за време читаве окупације према Српској православној Цркви и њезиним претставницима тако и поступали, по методама тоталитарног рата у коме су сви међународни прописи о заштити неборачког становништва били потпуно и злочиначки игнорисани...

Заузевши зграду Српске Патријаршије они су хтели да униште и онемогуће и централну власт Српске православне Цркве. Зграда Патријаршије је претворена у војничку касарну а сав намештај, библиотека, готов новац, драгоцености потпуно су опљачкани а делом и архиве уништене, рачунајући да о томе никад ником рачуна полагасти неће. Како су вршене пљачке и уништавање црквених установа и црквене имовине тако је то чињено и са осталом нашом државном имовином и имовином приватника.

Први сусрети са окупаторским властима, које су касније сем успостављања наше домаће државне управе, образовали своју цивилну управу, као и први односи са нашим домаћим државним властима изнесени су у уводном делу овога извештаја, а потанко у приложеном напред извештају Његовог Високопреосвештенства Митрополита скопског Господина Јосифа (види прилог бр. 1).

После формирања свију ових власти Црква је ради регулисања својих материјалних примања од државе била упућена на најближи контакт са нашим државним властима. Како су пак наше државне власти излазиле у том погледу и по својим могућностима

скоро у највећој мери у сусрет, Црква се осећала с те бар стране у једну руку од домаћих државних власти заштићена све дотле док се није покушало, да се и Црква увуче у профану политичку борбу, којом је дириговао окупатор у смислу својих окупаторских: ратних и општих политичких циљева.

Притисак на Цркву да се умеша у политичку борбу и игнорисање Цркве и њезине аутономије

У току окупације чињен је на Свети Архијерејски Синод, велики притисак да се Црква активно ангажује у политичкој борби. На овоме се највише инсистирало нарочито од када су послови верске управе прешли из надлежности Министарства правде у надлежност Министарства Просвете. Министар просвете је нарочито захтевао да свештенство "свуда и сваком приликом са предикаонице и иначе" говори у интенцијама владе. Нижи органи управних власти су у инсистирању да се Црква ангажује у политичкој борби ишли још и даље. Један је окружни начелник на пример, одредио био Архијерејском намеснику у том месту распоред проповедања, теме проповедања и чак цензурисање проповеди.

Свети Архијерејски Синод је поводом тога морао оштро протестовати и тражити да се државне власти не мешају у питање унутрашњег црквеног живота (Зап. бр. 24 из 1942.).

Његово Преосвештенство Епископ нишки Господин Јован зват је у току септембра 1942. у Гестапо у Нишу где је од њега захтевано да нареди свештенству да у својим беседама поведе акцију против група отпора. Тим поводом умољена је влада за дејство да немачке власти не опште непосредно с појединим Г. Г. епархијским Архијерејима већ преко Светог Архијерејског Синода (Зап. бр. 420 из 1942)^[7].

^[7] На састанку чланова Светог Архијерејског Синода са Претседником владе 30. септембра 1942. године, претседник је пристао да се Црква не увлачи у политику већ да и даље чини све што је на корист саме цркве и народа (Зап. бр. 472 из 1942.).

На састанку пак 20. октобра 1941., који је уприличен иницијативом генерала Недића, и на његов усмени позив а на коме су узели учешћа осморица наших Архијереја, ђенерал Недић је изјавио да је окупатор незадовољан ставом наше цркве и да она стоји по страни догађаја и не подузима озбиљне кораке да се одупре болшевизацији нашега света и апелирао је на Епископат да њега и његову Владу помогне у гоњењу комуниста, партизана и пљачкаша. Став цркве да није јасан да се црква камуфлира и донекле заузима двосмислен став и да се жели јасан став Цркве у свету. У име Епископата Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф изложио је у првом реду јеванђелски став цркве, да у држању цркве нема никакве двосмислености, да се црква не може упуштати ни у какве политичке комбинације, она не жели никаква насиља, него постепено васпитавање човека. Црква има за то свој јеванђелски начин, она има апостолске и светосавске методе којима то постизава. Она као мајка српске православне деце не може и не сме рећи: Овај ми син не ваља, ви га убијте. Немци немају права тражити од ваше Српске православне Цркве оно што нису добили ни од своје католичке и протестантске цркве итд. Детаљан ток ове дискусије, која је сузбила она тенденциозна настојања ђенерала Недића да Цркву увуче у своју политику прилажемо у препису прилог III као Забелешка Његовог Високопреосвештенства Митрополита скопског Господина Јосифа "Нешто о ђенералу Милану Недићу, као претседнику "Владе народног спаса" у доба окупације."

Још раније од овога случаја а у месецу августу 1941. "Влада народног спаса" тражила је да српски Епископат потпише један јавни апел на народ у коме се по диктату окупатора нападају комунисти и партизани, нарочито је на томе настојао комесар Просвете Јонић, који је после постао министар просвете. У овом својству настојао је он да се он наметне за диктатора цркве. Подржавањем субверзивних елемената против цркве и епископата, протурајући вести о збацивању Патријарха и појединих Епископа, подмећањем разних интрига, прегледа централне црквене касе и рачуноводства, претњом постављањем посебног комесара у црквеној управи он је оваквим радом својим за цело време свога министровања наносио тешке невоље и бриге нашој цркви. Под паролом "тако Немци хоће", а којој је пароли он верно служио настојао је он да раздвоји Српски Епископат, нудећи појединцима и положај Патријарха Српске православне Цркве, другима је поручивао, да двојица наших Епископа треба да оду у Загреб и приме се вођства "Хрватске православне цркве". Сва средства којима се Министар Јонић служио према Епископату Српске православне Цркве изложена су у забелешкама Његовог Високопреосвештенства Митрополита скопског Господина Јосифа под насловом "Нешто о нашим људима у доба окупације - о Велибору Јонићу, професору комесару и министру под окупацијом, које се у препису прилажу. (Прилог бр. 4.)

Управне власти су и даље наређивале парохијским свештеницима да држе говоре, предавања на зборовима и другим скуповима (бр. 398, 562/зап. 66 из 1943.). У једноме је месту, шта више командир добровољачког корпуса наредио да се не исплаћују принадлежности двојици свештеника који у овоме нису били особито ревносни (Зап. бр. 159/бр. 1276/43.).

Министар просвете је, исто тако и даље на упадљив и неуобичајен начин "водио надзор" над црквом, упућивао поучна акта Светом Архијерејском Синоду, и шта више, тражио од Главне контроле преглед Централне касе Српске православне Цркве (Зап. бр. 7 из 1943.). Комисија је извршила преглед и поднела Главној контроли повољан извештај о нађеном стању (Пов бр. 2/зап. 55 из 1943.).

Уопште, Министар просвете је заузимао према цркви такав став да је Свети Архијерејски Синод у више махова морао најодлучније негодовати (В. акт Светог Архијерејског Синода бр. 343, 509/зап. 24 из 1942, и бр. 1457 из 1944. / зап. 359 из 1942.).

Поред тога, Министарство је доносило уредбе које се тичу Цркве, не консултујући уопште Цркву.

Тако је основан Централни завод за чување старина и донета Уредба о заштити старина без договора са Црквом, иако највећи број старина претстављају баш црквени објекти. Централни завод за чување старина ставио је под заштиту 48 манастира из разних епархија и уписао ове заштите у интабулационе књиге као реалан терет с тим да управе манастира могу овим располагати само уз ограничења из Уредбе о чувању старина. Пошто се при том уопште није водило рачуна о аутономним правима цркве и о томе да су освећене ствари искључиво њезино власништво и да њима не може располагати ни у ком погледу нико сем црквених власти Свети Архијерејски Синод је и против овог уложио протест код Председништва владе и Министарства просвете и вора (Зап. бр. 370 из 1943.).

Исто тако је 10. децембра 1943. обнародована Уредба о теолошком православном факултету Универзитета у Београду, која је донета без знања и сарадње цркве, против чега је Свети Архијерејски Синод такође морао протестовати (Зап. бр. 483 из 1943.), јер су овом уредбом потпуно игнорисана права цркве загарантована јој чл. 18 Закона о Српској православној Цркви.

Контрола рада Светог Архијерејског Синода и цензура

Немачка тајна полиција - Гестапо - стално је контролисала рад Светог Архијерејског Синода и захтевала да се записници Синодски, одмах по одржаним седницама достављају у једном примерку тајној полицији. Није било случаја да је тајна полиција чинила какве примедбе на рад и поједине одлуке Синода. Али обзиром на извесне ствари о којима је Свети Архијерејски Синод морао расправљати и доносити одлуке за које није било пожељно да их немачка полиција зна, Свети Архијерејски Синод је држао посебне седнице, а приказивао је тајној немачкој полицији друге записнике.

Наша државна власт поставила је посебног цензора, који је прегледао сву пошту наших и централних и епархијских власти у Београду. Овај цензор је имао своју канцеларију у Патријаршији. Цензуру је вршио на тај начин, што се сва пошта спремна за експедицију морала незатворена предати њему, а он би је по прегледу затворио, оверио коверат својим печатом "цензурисано" и тек овако цензурисана пошта отпремана је на пошту. Само је у једном случају цензор обуставио једну пошиљку, и пријавио ову немачкој тајној полицији и она је ову пошиљку конфисковала и уништила. Радило се о овом случају. Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Господин Јосиф у једном периоду времена 1942. год. када су муке Српског народа превазишле сваку меру, када није било наде у спас ни од кога до Милостивог Бога, написао је молитву по садржини пуну тешког и очајничког вапаја, намењену Српском народу, да с њим сједини све Србе у молитви Свевишњем да прекине муке и невоље које су наишле на наш народ и прете му потпуним истребљењем. Један примерак ове молитве прилаже се под Прилог бр. 5. Нажалост, овај ревносни цензор био је Србин син српског свештеника протонамесника Анђелка Грбића из Бачке епархије, кога су Мађари за време својих рација у Бачкој убили.

Немачка цензура, која је цензурисала "Гласник" брисала је у публикацијама Гласника разних синодских одлука, титулу Његовог Преосвештенства Митрополита скопског Господина Јосифа "скопски". Ово је чинила стално и код потписа осталих Архијереја на Божићним и Ускршњим посланицама. У једној од посланица брисала је цензура један пасус који је уливао наду верним, да ће ове муке Српског народа престати и да ће доћи Васкрсење. На све ово Свети Архијерејски Синод није реагирао, јер је био уверења да непријатељско полицијско перо не може уништити веру и наду Српског народа у Његово Васкрсење, а евентуални протести могли би Цркви само нанети још веће пакости и Бог зна какве одмазде.

Споменуто је раније у овом извештају, да немачка цивилна власт није дозволила да се публикује одговор Светог Архијерејског Синода на нападе државника НДХ на Српску православну цркву. И да није дозволила да се спроведе извештај Светог Архијерејског Синода сестрински православним црквама о стању Српске православне Цркве под окупацијом односно на територији НДХ тражећи да се изоставе сви они делови у којима се критикује рад државне управе у НДХ.

Поред свих оваквих тешкоћа а да би пошто-пото као централна власт Српске цркве својим вернима и подручним установама пружио подршке и вере да Српска Црква живи и ради Свети Архијерејски Синод је успео да после прекида од 6 месеци првих ратних дана обнови издавање свога званичног листа "Гласника", као и календара "Цркве" дабоме, да је то све било у најужем обиму како је то у посебном делу овога извештаја потање изложено.

Прогони и хапшења свештенства

Децембра месеца 1942. године Командујући генерал и заповедник у Србији упутио је под I а бр. 631/42 Претседнику Српске владе, а овај преко Министарства просвете Светом Архијерејском Синоду акт следеће садржине:

"Са жаљењем морам констатовати, да у последње време свештенство све до највиших врхова узима учешћа у побуњеничком покрету у најмању руку својим симпатијама. Ни под којим условима не може се трпети то што свештеници дозвољавају да буду употребљени на пример као преносиоци вести или да више или мање отворено суделују у англофилској пропаганди, или да манастири - чак и манастири калуђерица - буду искоришћавани као скровишта. Бискуп Николај из ових разлога пре неколико дана из његовог места боравка северно од Трстеника доведен у околину Београда. Пре него што се осетим побуђен да и овде предузнем строге мере, као што сам то већ иначе морао да чиним, ја овим опомињем и молим Вас да известите кругове који у томе имају учешћа да их њихов чин нипошто неће сачувати од оних мера које сматрам да су потребне у интересу окупаторске силе.

Очекујем да ће у најкраћем времену наступити промена."

Тих дана су почели Светом Архијерејском Синоду стизати извештаји да су многи свештеници из срезова ибарског, моравичког, студеничког, дежевског, косовског и ужичког позатварани.

Тим поводом отишли су дана 21. децембра 1942. године Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Господин Јосиф и Његово преосвештенство Епископ Зворничко-тузлански Господин Нектарије Претседнику Српске Владе и предали му акт Светог Архијерејског Синода бр. 3635 из 1942. у коме су молили за дејство код немачких власти да се лична сигурност свештенства не доводи у сумњу, пошто то уноси неспокојство у народ и бојазан за личну сигурност сваког појединца. Породице ухапшених свештеника из ових и других срезова молиле су и саме Свети Архијерејски Синод за заштиту и Свети Архијерејски Синод је за сваки поједини случај писмено интервенисао.

Као што је појмљиво, ове интервенције нису биле од великог успеха и велики број свештеника је пао као жртва терора.

У прилогу под . / а подноси се Светом Архијерејском Сабору списак свештеника а који су изгубили живот од 6. априла па до 20. октобра 1944. (Ослобођење Београда) односно 9. маја 1945. (дана коначне победе и ослобођења) целе југословенске територије и Б/ који су изгубили живот после ослобођења (прилог бр. 6).

ОСЛОБОЂЕЊЕ

Када су се Руске армије спуштајући се преко Карпата приближавале границама наше земље и када су оне већ сишле на Дунав према Кладову органи Српске владе су почели тражити све више ближег додира са црквеном управом. Са извесном грозничавом ужурбанашћу покренула је Влада поново питање пуштања на слободу Његове Светости Патријарха, али још увек уз услове да попусти у држању према окупатору.

Министар просвете и вера Велибор Јонић је уопште последњих месеци окупације понекад и по два пута дневно долазио у Патријаршију и чинио разноврсне предлоге. Између осталог изнео је и комбинацију да би још за време трајања окупације Црква требала да преузме сву власт у земљи. Прозревши да све ове комбинације имају само ту сврху да се кроз Цркву спасавају они који су се исувише истакли сарадњом са Немцима. Његово Високопреосвештенство Митрополит Господин Јосиф је одбио ове предлоге. Непосредно пред ослобођење министар Јонић је чак поднео молбу да прими монашки постриг.

Руска војска се у току септембра све више приближавала Београду у коме су се већ чиниле припреме за дочек Руса. Његовом Високом Преосвештенству Господину Јосифу су у име 40 београдских национално настројених друштава, која су овај дочек припремала, долазиле разне личности и молиле да се дочек припреми у окриљу Цркве. Пошто је у тим друштвима било и личности које су изазивале подозрење, Његово Високо Преосвештенство је одбио да Црква у томе сарађује, иначе ће Црква своју дужност часно извршити.

12. октобра отпочела је борба за Београд која је трајала осам дана. За све време борбе у сутерену зграде Патријаршије склонило се било скоро све становништво из оближњег и даљег суседства (око 5-600 лица). Од Преосвећених Г. Г. Архијереја у згради су се налазили: Његово Високопреосвештенство Митрополит Господин Јосиф и Епископи: шабачки Господин Симеон, мукачевскопријашевски Господин Владимир, викарни Епископи Арсеније и Валеријан, као и Преосвећени Епископ Господин Јеротеј.

У петак 20. октобра изјутра преостала је улична борба и Београд је био ослобођен од Немаца.

Истога дана свештеници са Гробља јавили су у Патријаршију да Руси траже да им се погинули војници сахране по црквеном обреду. Следећих дана су Руси и сами сахрањивали своје пале борце по улицама и скверовима.

У недељу 22. октобра а поводом ослобођења одржано је у Саборној београдској цркви свечано благодарење на коме је чинодејствовао и проповедао Високопреосвећени Митрополит Господин Јосиф.

5. новембра командант града Београда Генерал - мајор Љубодраг Ђурић учинио је прву посету Његовом преосвештенству Митрополиту Господину Јосифу. Разговор се водио по питањима односа Цркве и државе о вези наше земље са свима њезиним деловима, о црквеној просвети и штампи.

12. новембра одржан је у Београдској Саборној цркви парастос свим руским и нашим војницима изгинулим приликом ослобођења Београда. Парастосу су присуствовали претставници Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, претставници Националног комитета, Врховног штаба народноослободилачке војске. командант Београда, претставници руске војске и наши и руски официри и војници као и велики број Београђана.

Организација и успостава нових државних власти

Одмах по ослобођењу самог Београда преузело је у земљи државну власт Антифашистичко веће народног ослобођења које се према својој одлуци донесеној још у Јајцу 29. новембра 1943. године конституисало у врховно законодавно и извршно претставничко тело Југославије, као врховни претставник суверенитета, и успоставило Национални комитет као свој орган, са свима обележјима народне владе. Одлуком антифашистичког већа бр. 2 од 29. новембра 1943. године донесеном у Јајцу одузета су права законите владе Југославије бившој Југословенској влади у иностранству као носиоцу великосрпског шовинизма као антидемократској влади итд., а Краљу Петру II Карађорђевићу забрањен је повратак у земљу. Одлуком антифашистичког већа бр. 3 од 29. новембра 1943. решено је да се Југославија изгради на федеративном принципу. Иако све ове одлуке нису међународно признате оне су по ослобођењу фактично приведене у живот и антифашистичко веће и национални комитет преузели су своје функције као највише државне власти са седиштем у Београду (Службени лист бр. 1 из 1945 од 1. фебр. 1945.).

Међутим још дана 16. јуна 1944. утврђен је између Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске Југословенске владе Др. Шубашића у Лондону споразум, по коме би ове две власти имале координирати сарадњу у борби против непријатеља, те олакшати стварање што скоријег јединственог претставништва државе, а дотле да Национални комитет ослобођења Југославије неће покретати питање коначног државног уређења. Садржај овога споразума имаће се објавити кад Др. Шубашић образује владу. Овај споразум објављен је 9. марта 1945. у бр. 11 Службеног листа ДФЈ, а с њим је истовремено објављен други споразум по коме је закључено да Краљ Петар не улази у земљу док народи о томе не донесу своју одлуку, а у његовој отсутности краљевску власт да врши Краљевско намесништво, пошто је Југославија призната у друштву уједињених народа у свом старом облику. Овакав облик владавине у Југославији има да остане до одлуке уставотворне скупштине тј. до доношења коначног уставног уређења државе.

На основу овога споразума Његово Величанство Краљ Петар II издао је дана 29. јануара 1945. године Пов. бр. 54 из 1945. решење којим је одлучио да Краљевску власт до одлуке Уставотворне скупштине пренесе на Краљевско намесништво, а за Краљевске намеснике указом од 2. марта 1945. поставио је:

Др. Срђана Будисављевића, бившег Министра,

Др. Анту Мандића, адвоката и

Инж. Душана Сермеца, бившег Министра.

Одмах по наименовању Краљевски намесници су положили заклетву пред својим верским претставницима. Заклетву Др. Срђана Будисављевића као припадника православне цркве извршио је Високопреосвећени Митрополит скопски Господин Јосиф, а остале двојице Београдски римокатолички надбискуп. Дана 7. марта 1945. на предлог Антифашистичког већа Краљевски намесници именовали су чланове нове владе а Претседништво Антифашистичког већа указом од 7. марта 1945. распустило је Национални комитет ослобођења Југославије (Службени лист бр. 11 из 1945.).

Резолуцијом од 10. августа 1945. проглашено је антифашистичко веће "Привременом народном скупштином демократске федеративне Југославије" (Служб. лист бр. 59 из 1945 од 11. августа 1945.).

Став Српске Православне Цркве према новим државним властима

Свети Архијерејски Синод је, и пре публикације ова два споразума стајао на том становишту, да је декларација антифашистичког већа донесена 29. новембра 1943. у Јајцу једностран правни акт који међународно није признат, па да према томе облик наше Државе и њена суверена власт (- - -) остаје онаква каква је и дотле пре рата и била. А, како ни правни однос Српске православне Цркве према Држави није никаквим новим законом преиначен, то је Свети Архијерејски Синод сматрао да и нова државна власт стоји према Српској православној Цркви у истим оним обавезама, а нарочито у материјалном погледу какве су оне према постојећим законима и прописима и раније постојале, па де према томе и с правом тражио од Државе да она све обавезе према Цркви и извршава, но на жалост како ће се то у току даљег излагања овога извештаја видети у томе није успео. Нова државна власт и њезини органи својим одговорима стављају до знања да је ово нова Држава и да она према Цркви нема никаквих обавеза односно да не признаје никакве обавезе старе Државе према Цркви. Тако је то било одмах од почетка ослобођења па све до доношења новог државног Устава, који је ступио на снагу 31. јануара 1946. којим је усвојен републикански облик државе и којим је Црква коначно одвојена од Државе. Црква је сматрана одмах из почетка као *quantitatively negligible* шта више, и као противник новог поретка и тековина народноослободилачке борбе, па се чинило све и сва, да се и њезин утицај на јавни живот потпуно искључи и политички онемогући. Покушало се да се Црква искористи и у политичке сврхе, Министар Пољопривреде Србије јереј Милан Смиљанић. и Добрица Матковић бивши бан, наговарали су Његово Високопреосвештенство Митрополита скопског Господина Јосифа, да се безусловно прими чланства у Краљевском намесништву, које ће му бити понуђено. Одлуком антифашистичког већа од 3. фебруара 1945. бр. 51 (Службени лист бр. 4 из 1945.) укинута су и проглашени за неважеће сви правни прописи (закони, уредбе, наредбе, правилници итд.) донети од стране окупатора. Али чланом 2 ове одлуке речено је, да се укидају и сви они правни прописи, који су били на снази у часу непријатељске окупације, тј. до дана 6. априла 1941., уколико су у супротности са тековинама народноослободилачке борбе, декларацијама и одлукама Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и земаљских антифашистичких већа (скупштина, савета, собрања) појединих федералних јединица, као и правним прописима донетим од Националног комитета ослобођења Југославије и његових поверенстава, влада и појединих повереништава федералних јединица.

Оваква одлука са могућношћу најширег тумачења шта је и шта није све у супротности са народноослободилачким тековинама, створила је такво стање правне и законске несигурности, да је и вредност сваког правног прописа и закона, који се тичао Цркве зависила од ефемерног расположења појединих напред побројаних уредбодаваца и законодаваца а у области ужег црквеног живота чак и од појединих функционера нижих власти.

Посета чланова Светог Архијерејског Синода Краљевским намесницима

Сходно одлуци Светог Архијерејског Синода бр. 396 / зап. 128 од 16. / 3. марта 1945. године Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф са Преосвећеним Епископима зворничкотузланским Г. Нектаријем и браничевским Г. Венијамином посетили су 17. марта Краљевске намеснике и изнели тешкоће у којима се Црква налази у односу према државним властима.

I. У првом реду, изнето је питање црквене просвете. Од пет предратних богословија не ради ниједна, јер нема средстава за њихово издржавање. Свештенство је пак у великом броју изгинуло, поубијано или мучењем за службу онеспособљено, те је неодложна потреба побринути се о свештеничком подмлатку.

II. Државне просветне власти својим противуречним одлукама доводе у питање предавање веронауке. С обзиром на опште жеље народа и родитеља деце који су се скоро стопроцентно изјаснили за обавезну наставу веронауке, тражено је да се о овоме предмету у школама призна његов неопходни васпитни значај.

III. Замољено је за интервенцију да се прекине са прогонима, хапшењима и убијањем Срба у ослобођеним крајевима, пошто поступци, који се врше у име одмазде за тобожње грађанске неисправности прелазе границе и своде се на страначке одмазде које угрожавају цео Српски народ који је под окупацијом био систематски истребљиван и даље се у крајевима који још нису ослобођени несметано и темељно истребљује...

Изнети су још и случајеви тражења државних органа да се са стране црквених власти изда забрана да се при богослужењима не спомиње име Његовог Величанства Краља и мољено да се од овога тражења одустане и да се спречи притисак на поједине црквене органе, док се то питање редовним путем и пред надлежним форумом не реши.

Обзиром на сметње које се чине повратку архијереја, свештенства па и наших грађана Срба у Македонију, мољено је да се омогући извршење одлуке Светог Архијерејског Синода бр. 1522 од 31. / 18. октобра 1944. којом је свима епархијским Архијерејима и свештенству наређено да се имају одмах вратити на своја досадања службеничка места чим која територија буде ослобођена од непријатеља.

Обзиром на тежак положај Његовог Преосвештенства Епископа бачког Г. Иринеја који се од ослобођења налази у кућном затвору мољена је интервенција Краљевских намесника да се престане са оваквим специјалним казним мерама.

Краљевски намесници су препоручили да Свети Архијерејски Синод поднесе влади потребне претставке по сваком питању посебно, а све ове претставке да се доставе у препису и њима, што је Свети Архијерејски Синод убрзо и учинио (зап. 135 из 1945.).

Обнављање црквеног живота у крајевима који су били под Н. Д. Хрватском

Чим је ослобођен Београд и један део наших западних покрајина Претседништво Светог Архијерејског Синода издало је под бр. 1522 од 31. октобра 1944. године упуство да се сва Преосвећена Г. Г. Архијереји и све свештенство њихових Епархија врате у своја седишта, парохије и села и то одмах чим се који крај буде ослободио, чим се успостави саобраћај и створе друге подесне могућности.

Преосвећена Г. Г. Архијереји умољени су да никоме од свештеника не издају канонске отпусте сем у случајевима када то нарочити интереси црквене службе буду захтевали. Препоручено је да Преосвећена Г. Г. Архијереји одмах по повратку своје у своја седишта успоставе све црквене епархиске и црквеноопштинске власти у својим епархијама.

У местима где су Свети храмови остали неоштећени, али су од непријатеља оскрнављени одређено је да се уз пуно чишћење свега онога, што је непријатељ оскрнавио, водоосвећењем од свештеника храм оспособи за св. Богослужење. У случајевима где је храмовна зграда тешко оштећена и часна трпеза уништена или је у храму крв проливена, препоручено је да се изведу најнужније оправке и уз освећење преко Архијереја или нарочитог његовог изасланика храм оспособи за Богослужење.

У местима где је св. храм потпуно уништен насилним рушењем или је спаљен наређено је да се односно место огради привремено, означи се крстом и чека до бољих времена на обнову, а за св. богослужење да се уз освећење и прописану за то молитву оспособи једна пристојна просторија, а у споразуму са грађанским властима по најпре у којој школској или којој другој јавној згради, а у крајњој потреби и посебној приватној згради.

Затим је препоручено да се сва гробља која су запуштена, оскрнављена, или уништена, имају поново уредити, осветити и гробови прекадити, а неопојани гробови опојати. Све мученичке кости које су по околини расејане прикупити и спремити уз свечана опела у посебну општу гробницу. Затим сачинити попис свију мученика, уписати их у нарочиту читуљу и за покој њихових душа молити се и на свакој литургији спомињати их у јектенијама а на проскомидији водити честите за њих.

Како је непријатељ Српске Цркве и св. Православља систематским уништавањем свега Српског и православног у појединим крајевима присиљавао и присилио појединце, па и читаве наше православне насеобине, да приђу римокатоличкој цркви, и како је један део нашег народа морао провести ово ратно стање и под игом овога страшног и неподносивог духовног ропства, одређено је да надлежни Архијереј пошаље свештенство прво у ова духовно поробљена села и крајеве и снабде их потребним пуномоћима, ради повраћања и присједињавања отете пастве св. Православној Цркви.

У случајевима где су поједина насеља или поједини присиљени били, да уз верски чин признају римокатоличко вероисповедање, одређено је да надлежни Архијереј овима одреди осмодневну епитимија строгог поста и молитве.

На свима лицима која су венчана по обреду римокатоличке цркве одређено је да се читају молитве које по православном обреду у требнику следују после молитве: "Господи и Боже наш, славоју и четију вјенчаја" а лица која су преминула и сахрањена по обреду неправославном да се појединачно или сви заједно поново по православном обреду опоју.

Наређено је даље да свештенство води бригу, да се пронађу парохиске матице и настоји да се оне доведу у ред. У оним местима где су оне потпуно уништене да свештенство обави попис народа у својим парохијама и проведе реконструкцију уништених матица, а према постојећим црквеним и државним прописима. Затим да свештенство неизоставно и што пре одреди што тачније статистичке податке о садашњем послератном бројном стању својих парохијана, установи разлику њиховог бројног стања пре рата и опише што детаљније догађаје у којима су појединци и како гинули и страдали...

Архиепископија београдско-карловачка, Срем

Одмах по ослобођењу настјало се да се свештеници врате на своје дужности у ослобођени део Срема. У доста случајева свештеници су снабдевени најпотребнијим св. утварима, богослужбеним књигама, одеждама, св. миром и другим, пошто је све то недостајало. И поред тешких саобраћајних прилика свештеници и монаси су се постепено враћали на своја места. До 20. јула 1945. сви су били на својим местима, изузев петорице које месна политичка управа није хтела да прими.

У Срему је затечено 28 порушених, а 62 оштећена храма, не рачунајући ту манастире. Порушено је 23, а оштећено 56 парохијских домова. Порушени су и храмови и конаци манастира Кувеждина, Гргетега, Хопова, Бешенова, Јаска и Раковца. Порушен је још храм манастира Мале Ремете и конаци манастира Фенека. У манастирима Шишатовцу, Великој Ремети и Привиној Глави и храмови и конаци су делимично порушени. Мање су оштећени једино манастири Врдник, Крушедол и Беочин. У многим местима у Срему враћене су старе црквеноопштине управе у живот. У 32 црквене општине, где се старе управе нису могле приволети да обнове рад услед тога што је слабије интересовање за цркве или зато што је велики број чланова одбора и савета за време рата настрадао, именована су привремена поверенства, која полако обнављају црквени живот, али са великим тешкоћама. Парохијским сесијама не рукују црквене управе, нити манастирске управе манастирском земљом, јер је и једну и другу земљу народ скоро сву самовласно приграбио и међусобно поделио и пре закона о аграрној реформи. Једино у 2 - 3 случаја црквена тела су била у могућности да своју земљу издаду у закуп и добију припадајући део у новцу и натури.

У манастиру Беочину, Јаску, Привиној Глави, Кувеждину, Малој Ремети и Фенеку налази се по један или два свештенмонаха који су унеколико примили управу над манастиром и станују у једној собици манастирског конака, пошто су остала одељења од месних власти. У манастир пак Шишатовац, Крушедол, Велику Ремету, Гргетег, Хопово, Врдник, Раковац и Бешеново не могу монаси ни да се приближе, него се

налази по један од њих у неком оближњем селу, где му је дата парохија на опслуживање.

Стање затечено у Срему било је више него очајно и у духовном погледу. У појединим местима народ је сасвим био изгубио интерес за веру и цркву. Настојањем свештенства које се вратило прилике су се у том погледу касније измениле на боље. Народ се почео враћати цркви, интересовати за веру, тражити да се врше обреди, да му деца уче веронауку, помагати своме свештенику и осигуравати му егзистенцију.

Овове су доста допринеле личне посете Његовог Високопреосвештенства Митрополита Г. Јосифа и других Архијереја. Господин Митрополит је у току године четири пута посетио Сремске Карловце где је на Духове осветио поправљени саборни храм ...

Епархије у Народној Републици Хрватској

Његово преосвештенство Епископ моравички Г. Арсеније известио је Свети Архијерејски Синод да је 10. јула 1945. стигао у Загреб и преузео дужност администратора загребачке, горњокарловачке, пакрачке и далматинске епархије, ступио у везу са надлежним државним властима и наишао на добар пријем. Већ првих дана обишао је један део загребачке и горњокарловачке епархије и то оне крајеве који су понајвише настрадали и наишао на својски пријем од пастве која је преостала у животу. Села и цркве су свуда тешко оштећене и разрушене, народ осиромашео и без крова. Лична безбедност није осигурана и чешће се дешавају убиства. Свештеници се враћају на своје епархије, али због ванредно тешког стања не могу тамо да остану. Издржавање свештеника претставља велики и тежак проблем, те је предложио да се свештеницима, нарочито онима из Лике, дозволи да остану и даље на служби у Србији, а да се у Лику врате само они из већих места.

Свети Архијерејски Синод је тим поводом препоручио Његовом Преосвештенству Епископу Г. Арсенију да умоли Преосвећену Г. Г. Архијереје у чијим су епархијама свештеници - избеглице запослени да ове без његове посебне молбе не разрешавају досадашње дужности.

Истовремено је умољено Претседништво федералне владе Хрватске да обзиром на тешке прилике у којима се свештенство ових епархија налази и на тешке жртве које је нарочито наш Српски народ и наше свештенство у оним крајевима поднело настоји осигурати православном српском свештенству ванредну помоћ из државних средстава (бр. 1562 / зап. 367 од 6. IX 1945.).

Његово Преосвештенство Епископ Г. Арсеније је известио Свети Архијерејски Синод да су Епархије загребачка и пакрачка јако опустошене: многе су цркве порушене а оне које су преостале опљачкане. Има намесништава у којима није остала читава ниједна црква. По појединим местима истребљено је по 50 - 80 одсто Срба. Свештеници, уколико их је преостало у животу, вратили су се на своје парохије и отпочиње се с великим тешкоћама обнављање црквеног живота: постављени су по намесништвима архијерејски намесници, примају се натраг у православље они који су били приморани да пређу у римокатолицизам, обнављају се поједине црквене општине и постављају привремена повереништва; где је то могуће, оспособљавају се цркве за богослужења, али с великим тешкоћама.

Епархија горњокарловачка

У епархији горњокарловачкој је пре рата било 220 цркава и капела. Од тога је срушено и попаљено од усташа, казних експедиција и услед ратних операција 188. Остало је у целој епархији само 23 цркве и 9 капела, али и оне су оштећене, нарочито је скоро у свима унутрашњост оштећена. Црквених утвари и књига има само у Српским Моравицама и Карловцу.

Једини манастир у овој епархији - Гомирје срушен је и спаљен. Земљиште и све манастирско добро узеле су 1941. године у своје руке усташе. Шума је посечена. Све су манастирске зграде спаљене и срушене. Манастир ни данас не ужива ни земљишта ни шуме. Месни народни одбор и мештани потпуно располажу манастирским имањем, док в.д. настојатеља станује у селу и опслужује околне парохије.

Пре рата било је у епархији горњокарловачкој 157 свештеника. Од њих је убијено 70 свештеника, док их је 86 остало у животу. Од тих 86 до краја 1945. године вратило се у епархију само 17 свештеника, и то 16 мирских, један јеромонах и један мирски привремено примљен из далматинске епархије ...

Лика, Кордун и Банија су јако порушени. У срезовима Оточац, Бриње, Огулин, Глина, Костајница, Двор на Уни и Бос. Крупа уништено је преко 50 одсто српских кућа а у срезу Грачац преко 70 одсто. У срезовима пак Лапац, Удбина, Кореница, Госпић, Перушић, Слуњ, Војнић, Вргин-Мост, Бихаћ и Цазин порушено је и попаљено преко 90 одсто српских кућа.

Црквене општине су сопственици својих земљишта само у земљишним књигама. Уложне књижице неких црквених општина отеле су усташе и новац подигле. Преостале уложне књижице се морају, према новом закону, амортизовати, те ће те суме бити минималне.

Епархија горњокарловачка крајем 1940. године имала је 449.000 православних душа. Од тога броја је много света побијено, умрло од тифуса и других болести и изгинуло у борбама. Један део народа се сели у Срем, Банат и Бачку. До краја новембра 1945. иселило се око 60.000.- душа. Ако се емиграција заустави, у епархији би било отприлике око 240.000.- душа. Дакле, око половине од оног броја из 1940. године. Нема парохије где усташе нису убиле бар 200 особа, већином одраслих мушкараца, а има места где су побили по 1.000 - 1.300 (Црквени Бок, Дубица, Бос. Добро село), по 1.500 (Чемерница, Дивосело) па и по 2.000 (Плашки). Кад се покупе сви подаци слика епархије биће још потреснија и болнија.

Само у 20 парохија постављена су привремена повереништва. Поред тога је за црквену општину у Карловцу ОНО поставио комесаријат од два лица, а за секретара поставио једну женску. У осталим црквеним општинама нема ни свештеника нити какве црквено општинске управе.

Епархије у Народној Републици Босни и Херцеговини

Зворничкотузланска епархија

Народ је у зворничкотузланској епархији, нарочито у источним крајевима, много страдао, села су попаљена, куће порушене; може се путовати по читав сат а да се на путу нико не сретне и не види. Свештенство је у овој епархији јако проређено: усташе су убиле 27 свештених лица, Немци два, четници једно, партизани 10; у интернацији у Немачкој су умрла два, за време рата је умрло девет, осуђено на казну два, у затвору се налазе три - свега 56, што значи да је свештенство управо преполовљено.

Потпуно су срушене три цркве, а многе су оштећене и оскрнављене; црквене одежде, утвари и књиге уништене; парохиски домови неки попаљени, неки порушени, неки оштећени. Манастирски конаци су попаљени или толико оштећени, да се без темељне поправке у њима неће моћи становати. Манастирске шуме су посечене и девастиране, манастирски намештај разнешен и упропашћен, живо благо отерано и покрано.

Дабробосанска епархија

Кад су Немци и усташе избачени из Босне, Његово Преосвештенство епископ зворничкотузлански Г. Нектарије, администратор епархије дабробосанске посетио је први пут Сарајево (од 27. јуна до 5. јула) ... На Видовдан је отслужио у Сарајевској саборној цркви архијерејску литургију и одржао парастос погинулим за веру и отечество. Пре литургије извршено је мало освећење цркве, јер се у саборној цркви није служило од почетка рата, изузимајући време док је у Сарајеву био Спиридон Мифка.

Стање у епархији дабробосанској у поређењу са другим епархијама Босне и Херцеговине, задовољава. Архива Црквеног суда и Митрополитова је потпуно сачувана, библиотека, намештај чак и посуђе у Митрополији углавном су сачувани.

Али и у овој епархији народ је доста страдао, особито у источној Босни и Санцаку. Страдао је и велики број свештеника. Усташе су убиле 11 свештеника, Италијани два, Партизани седам; у затвору се налазе четири свештеника, док је за време рата умрло осам свештених лица.

Захумскохерцеговачка епархија

... Према извештају којег је Његово Преосвештенство поднео после свега тога Светом Архијерејском Синоду у епископији се налази ОЗНА и у згради није ништа остало: намештај, архива, библиотека - све је разнесено и уништено.

Српски живаљ у Херцеговини је много страдао и материјално сасвим посрнуо, особито у градовима. У току свог бављења у Мостару Преосвећени је одржао конференцију са одборницима црквене општине. Некада богата црквена општина мостарска није више у стању да плаћа црквењака и звонара. Ништа није боље ни са осталим црквеним општинама у епархији.

У овој епархији свештенство је сасвим проређено. Од 67 свештеника оба реда, колико је епархија некада имала налазило их се у месецу јуну 1945. на лицу места свега девет, од којих су тројица толико остарили и онемоћали да им је потребан помоћник, а један је постао министар у влади за Босну и Херцеговину.

Манастири су потпуно упропашћени или попаљени, намештај разграбљен.

Бањалучка епархија

Религиозни живот православног живља у епархији бањалучкој као и у великом делу НДХ био је за време окупације и усташког терора у својој спољашњој манифестацији паралисан, јер је све свештенство било изгнано. Ретку појаву свештених лица из редова НОВ или из четничких одреда народ је дочекивао са сумњом да су то у истини свештеници, па им није радо примао вршење свештенодејстава нити је ова од њих тражио. Али, премда због усташког терора и није могло бити испољавање религиозног живота, православни живаљ није престао бити дубоко побожан и одан својој цркви. Његово унутрашње религиозно настројење избило је тек приликом појаве његовог свештенства које се враћало из изгнанства. Свет је плакао при сусрету са свештеником и не да му је љубио само руку него и свештеничку хаљину.

Захваљујући томе што је свештенство благовремено отерано у Цапраг и после пребачено у Србију епархија бањалучка имала је само пет свештеничких жртава (четири од усташа и један од Немаца). Поред тога у избеглиштву је умрло 13 пароха. У епархији има 107 пароха. У току 1945. године вратило се 58 пароха, а остало у Србији још осам. Поред тога не зна се за боравиште осам свештеника, а из заробљеништва се није вратио један свештеник... Задовољство народа што види свештенике у својој средини јесте појава која је пружила основни услов да се пароси осете морално јаки. Истина, то није свуда; у намесништвима бос. дубичком, бос. новском и јајачком, која су била поприште непрекидне акције, народ је мање загрејан за цркву, а особито омладина. Уопште узевши, омладина је равнодушна према вери.

Само су четири свештеника политички активна. Народ је и раније нерадо гледао на свештеника који се бави политичким радом; данас му је такав свештеник одвратан и он је издашан у изразима негодовања, ако не и непријатељства.

Овде онде има појединаца који чине сметње свештенству: од затварања цркава па до оптужбе о реакционарству. Свештеници се међутим држе мирно, али и упорно настоје да остваре слободу вероисповедања и не дају се застрашивати приговорима и претњама.

Народ је јако осиромашео. На подручју целог бањалучког окружног одбора приликом замене окупационог новца замењено је само три и по милиона динара што значи да је дошло по седам динара на једну особу. Веће сиромаштво тешко је замислити поготову кад се нема прилика за зараду, пошто су они који би ишли на зараду мобилисани.

Потпуно је порушено 20 цркава. Делимично је порушено и за службу онеспособљено 11 цркава. Антимиса, утвари, одежде и књиге углавном су уништени и тешко се где може наћи што од потребних за цркву утвари.

Многи парохиски домови су порушени и попаљени, а већина је без поправке неупотребљива. Обе цркве у Бањалуци су срушене и богослужење се врши у једној већој просторији митрополијске зграде која је претворена у капелу и 16. децембра 1945. године освећена. Сама Митрополија је била доста оштећена али је заузимањем Окружног НО оправљена. Архива, библиотека, и стовариште богослужбених књига сарајевског издања су уништени.

Пре рата епархија је бројала 416.000.- православних душа. Према још непотврђеним подацима у епархији је страдало око 100.000 лица т.ј. четвртина становништва. Нарочито су страдали крајеви Козара и Грмеч, где су се водиле борбе између Немаца и усташа с једне стране и народноослободилачке војске с друге стране.

Пре рата постојале су на подручју епархије бањалучке и три т.зв. мисионарске парохије: хрваћанска, ресавачко - прњаворска и новодубравска, све три у архијерејском намесништву прњаворском. Те су парохије сачињавала лица које је Аустроугарска из Украјине преселила у прњаворски срез и која су после првог светског рата прешла из уније у православље. На те су парохије постављани били као пароси свештеници Украјинци, који су такође били прешли из уније у православље.

Међутим, за време НД Хрватске сви су се домови ових парохија вратили унији и већина их је стала уз ондашњу власт, уписујући се у легионаре. Протоколом од 2. јануара 1946. између Пољске и Југославије одлучено је да се у току од шест месеци изврши репатријација ових становника прњаворског среза у Пољску.

На предлог Његовог Преосвештенства Епископа зворничкотузланског Г. Нектарија, администратора епархије бањалучке, Свети Архијерејски Синод је на основу чл. 22 Устава Српске православне Цркве укинуо ове парохије с тим да се остаци ових парохија, уколико би их било, имаду придодати суседним парохијама (бр. 1823 зап. 531 из 1945.).

Православна црква у Словенији

1941. године јеромонах Горазд Деклева образовао је у Београду Иницијативни одбор за организацију Словенаца који су већ прешли у православље и за акцију око примања нових. Пошто је ова акција имала успеха основана је с благословом Светог Архијерејског Синода "Дружина православних Словенаца" која је бројала у почетку окупације неколико стотина чланова а пред крај рата достигла број од 1400 чланова само у Београду.

Од стране Његовог Преосвештенства Митрополита скопског Г. Јосифа, као администратора Архиепископије београдско - карловачке одређено је да се богослужења за Словенце врше у цркви Ружици. Служило се и проповедало на словеначком а певао је Словеначки православни црквени хор. Литургије за Словенце држане су сваке друге недеље после редовне литургије. Од јесени 1942. године служило се за Словенце повремено по разним београдским црквама по неколико пута месечно. У Саборној цркви су отслужена и два словеначка молебна пред кивотима српских светитеља који су били пренешени из Срема 29. августа 1943. године прешао је у православље римокатолички словеначки свештеник Томаж Улага, професор Друге женске гимназије у Београду. Обред је свечано извршен у Саборној цркви после вечерња. То је био највећи скуп и православних и католичких Словенаца у Београду. Обред је обавио јеромонах Горазд, а присуствовали су: Његово Преосвештенство Епископ Викар Г. Валеријан, архијерејски намесник београдски, старшина саборне цркве и око тридесетак свештеника.

Црквена општина београдска дала је за православне Словенце у својој згради бесплатно канцеларију и салу за верске приредбе.

У току читавог времена окупације Дружина православних Словенаца није прекидала рад и крај свих тешких прилика. Шта више, њена је активност из године у годину повећавана тако да је њен предрачун последње године окупације достигао цифру од око 1,000.000.- динара.

Ваља напоменути да православни Словенци ни од државних ни од црквених власти нису примали никакве новчане субвенције. Помагали су их велики добротвори Срби и Словенци.

Захваљујући зависти католичких Словенаца окупаторске власти су биле упозорене на тај црквено - национални рад и програм. Специјална полиција је обратила на друштво особиту пажњу и тражила да се Дружина распусти. Немачке власти су и даље пратиле рад ове дружине и забраниле свако објављивање у новинама чисто црквених огласа, а 1944. године затвориле најпре шест одборника, а касније и духовника о. Горазда. Сви су ови православни Словенци били прво отерани на Бањицу. Од одборника су двојица стрељани, а тројица послати у логор у Дахау, где су били до свршетка рата. И поред тога Дружина је и даље радила.

После ослобођења народне власти су уступиле православним Словенцима на употребу нову немачку евангелистичку цркву код Бајлонове пијаце, заједно са осталим просторијама. Руска амбасада је уступила за преуређење ове цркве целокупни инвентар капеле из Руског дома који ће се пренети у Словенију, пошто се већи део православних београдских Словенаца враћа у своју ужу домовину.

Дружина православних Словенаца проширила је по ослобођењу, свој рад на целу Словенију.

6. септембра 1945. године доставила је Светом Архијерејском Синоду план о организацији и раду на ширењу православља у Словенији и умолила:

- 1) да се организација и верско делање у Словенији препусти иницијативи самих Словенаца;
- 2) да се Словенија административно подреди директно Патријаршији у Београду;
- 3) да се хитно пошаљу у Словенију словеначки православни свештеници који ће провести организацију растурених црквених јединица;
- 4) да се у Љубљани успостави Архијерејско намесништво као врховно управно тело за цело подручје рада у Словенији, које би било подређено директно Патријаршији а које би се намесништво касније претворило у Словенско - канонску епархију;
- 5) да то архијерејско намесништво поред свога парохиског делокруга преузме и води о. Горазд и да се тамо пошаље у чину архимандрита а о. Томаж у чину протојереја;
- 6) да се садањи парох љубљански протојереј Богдан Матковић премести из Љубљане;
- 7) да се бар једнократном помоћи омогући одлазак свештеницима Словенцима у Словенију;

8) обзиром на тешке материјалне прилике Српске православне Цркве, православни Словенци ће преузети сву материјалну бригу око организације православне цркве у Словенији;

9) да се православни Словенци, уколико остану у Београду подреде надлежним парохијама.

Свети Архијерејски Синод је тим поводом на седници својој од 18. / 5. септембра 1945. године под бр. 1578/зап. 438 одлучио да се овај предлог достави у препису Његовом Преосвештенству Епископу Г. Арсенију као администратору епархије загребачке у чијем саставу Словенија у смислу прописа Устава Српске православне Цркве има и даље остати док се не створи могућност за промену ових прописа у смислу предњих предлога одбора православних Словенаца у Београду, с препоруком да у границама законских прописа изађе у сусрет захтевима православних Словенаца...

Према извештају јеромонаха Горазда од августа месеца 1945. године у Словенији је стање православних пароха следеће:

Љубљана. Читаво време окупације био је парох протојереј Богдан Матковић. Италијани нису уопште дирали цркву. Чак је црквена општина примала од Италије државну субвенцију и делила је избеглим православцима Словенцима и Србима.

У Рогашкој Слатини је капела остала читава, а имовина је разграбљена.

У Марибору и Цељу су цркве, приликом доласка Немаца, до темеља порушене. Архиве и сав инвентар црквених општина и парохија су потпуно уништени. Једино је у Цељу остало једно звоно које чува Музеј градске општине и неке од Предићевих икона са иконостаса. У Цељу на месту где је била црква поставили су Немци били вешала.

Стање после ослобођења у Љубљани је непромењено. У Марибору се обнавља црквени живот. Верника који су се вратили из логора или из избеглиштва као стари или нови православци има по досадашњем попису око 1.000.- Пописивање се наставља. Пошто је архива потпуно уништена, нема матичних књига, те се на основу пописа стварају нове књиге...

У Цељу владају истоветне прилике као и у Марибору и ради се на обнављању црквеног живота. Верника има приближно као у Марибору.

Међу православним у Словенији 10 одсто су Срби; 20 одсто Руси а 70 одсто Словенци.

Стање епархија које су биле под италијанском, бугарском и мађарском окупацијом

Далматинска епархија

Као што је већ споменуто у овом извештају одлуком Светог Архијерејског Синода бр. 912 (зап. 299 од 6. јуна 1945. године постављен је за администратора епархије далматинске викар Његове Светости Патријарха Његово Преосвештенство Епископ моравички Г. Арсеније. Месеца септембра 1945. Његово Преосвештенство Епископ Г.

Арсеније посетио је Далмацију. Према његовом извештају од 9. октобра 1945. године стање Српске православне Цркве и Српског народа у Далмацији боље је него у Лици, на Кордуну и Банији. Далмација је била под италијанском окупацијом. Италијани су чинили доста зла српском народу, али ипак ту усташе нису дошле до изражаја, те није било оних масовних покоља Срба као на територијама где су били на власти само Хрвати. Нажалост, доста далматинских Срба погинуло је у међусобној борби. Рачуна се да је у Далмацији убијено или погинуло у борбама око 10 одсто српског становништва.

Пре рата је било у епархији далматинској око 50 свештеника. 20 од њих је убијено, 10 је отишло у иностранство, а остало у епархији њих 20, те на оваког свештеника долазе 2-3 парохије.

У Шибенику је саборна црква тешко оштећена од бомбардовања те се служи у гробљанској цркви. У Сплиту се и даље служи у једној дворани, пошто је катедрала остала недовршена. У Задру је порушена од бомбе капела која је била везана са црквом, али су, благодарећи једном римокатоличком канонику, сачуване готово све утвари и драгоцености. У Книну је порушена црква од бомбардовања. Спаљена је црква у с. Брибиру. Остале сеоске цркве су остале неоштећене.

Манастир Крка је потпуно сачуван. Манастир је, особито за време велике глади, чинио много добра народу. Друга два манастира Крупа и Драговић су оштећена и у њима до доласка Његовог Преосвештенства Епископа Г. Арсенија није било никога. Настојатељ манастира Крупе је погинуо, а настојатељ ман. Драговића је осуђен на 10 година присилног рада. Његово Преосвештенство је поставио једног јеромонаха за администратора парохије близу Драговића а другог близу Крупе, како би истовремено водили бригу и о манастирима...

Епархија рашкопризренска и смрт Епископа Серафима

Рашкопризренска епархија је за време окупације била подељена на три државна подручја; највећи део припао је био Албанији (под италијанском окупацијом), а два мања Србији и Бугарској. Са оног дела који је припао Албанији скоро једна трећина српског становништва је емигрирала у Црну Гору и Србију, јер су Арбанаси били предузели масовно убијање Срба насељеника, особито под Голеш планином и у Милешеву. Све насељеничке цркве између Призрена и Ђаковице, срушене су. Исто тако срушена је и црква у Кориши где су становници староседеоци. Манастир Девич је спаљен и разрушен, шума посечена, имање одузето. Остали манастири, особито Дечани, претрпели су много штете: зиратна земља им је скоро сва одузета, шуме посечене и попаљене, виногради и воћњаци посечени и упропашћени.

Преостало српско становништво је живело у великој беди, особито у градовима. Црквена општина у Призрену учинила је много за ублажење беде прикупљањем прилога и дељењем помоћи сиротињи у новцу и огреву...

Под бр. 1702 из 1942. године Свети Архијерејски Синод Српске православне Цркве умолио је блаженопочившег епископа Серафима да поднесе Светом Архијерејском Синоду извештај о својим одласцима у Тирану^[8] и разговорима с претставницима тамошњих црквених власти као и о приликама у његовој епархији, али од блаженопочившег епископа није примљен никакав одговор.

¹⁸¹Епископ Серафим је био у Тирани "крајем новембра 1941." и "од 1. до 30. јуна 1942." Оба пута "посећивао је разне министре и молио да се пусте интернирани Срби, али без успеха".

Свети Архијерејски Синод је у три маха упутио блаженопочившем епископу веће суме новца ради подмирења потреба рашкопризренске епархије (Бр. 2873 / зап. 427 из 1942.).

После слома Италије Арбанаси су држали блаженопочившег епископа Серафима месец дана у кућном притвору. На интервенцију призренских Срба Немци су блаженопочившег епископа ослободили и он је после тога отишао у Тирану.

13. јануара 1945. године упокојио се блаженопочивши епископ у Тирани ...

Одлуком Светог Архијерејског Синода бр. 1388 / зап. 326 од 16. / 3. августа 1945. за администратора епархије рашко - призренске постављен је његово преосвештенство епископ мукачевско - прјашевски Г. Владимир.

Стање у епархији Бачкој

Априла 1941. године Бачку су окупирали Мађари. Приликом уласка мађарске трупе су починиле велика крвопролића у којима је платило главом 2.140 Срба. Првих дана окупације издата је наредба да сви Јевреји, Срби и Цигани који су се доселили у Нови Сад и околину после 1918. године морају у року од три дана напустити мађарску територију. Са собом су могли понети само по 30 пенга по особи. Срби насељеници су у масама поубијани, а остали заједно са породицама позатварани у концентрационе логоре. У највећем од њих (у Шарвару, у северозапад Мађарској) (налазило се око 12 000 душа Касније су се мађарске власти смиловале и пустиле на слободу насељеничку децу испод 12 година. Српске породице су се отимале да добију ову децу сна издржавање Сам Нови Сад примио је преко шест стотина деце. Србе колонисте који су остали у логору власти су издавале на рад околним салашима као пољопривредну радну снагу. На салашима су добијали само храну а њихове наднице убирао је логор као свој приход. Скоро сви Срби чиновници отпуштени су из службе без права на отпремнину. Српске православне црквене општине, особито новосадске, кришом су давале новчане помоћи нашим незапосленим људима који нису имали имања ни родбине. Имућнији Срби давали су знатне месечне новчане прилоге у ову сврху.

Српске културне установе су или растурене или добиле комесаре, као што је био случај са Матицом Српском.

Првих дана јануара 1942. године извршени су масовни погроми у Жабљу, Чуругу, Тителу, Госпођинцима, и Мошорину. Пред крај истог месеца снашло је то и Нови Сад. У тим погромима је страдало 3.417 Срба. Све ово је чињено под видом истребљивања комуниста. Међутим, платили су главом највиђенији и најимућнији Срби а међу њима 12 свештених лица. Лешеви су, као и у Хрватској, већином бацани у воду.

Православна црква била је призната али је над целом епархијском и манастирском имовином био стављен секвестар. Једино су парохиске сесије биле остале ван секвестра и служиле издржавању свештенства, чиновништва, свештеничких породица и сирочади.

Поново се покушало да се оснује аутокефална Мађарска православна Црква. Сазнавши за ове намере мађарске владе, Његова Светост Румунски Патријарх Г. Никодим својим писмом бр. 1519 од 22. јула 1941. године умолио је Свети Архијерејски Синод Српске православне Цркве да на ово нипошто не даде пристанак, пошто православних Мађара уопште нема, него би се установљењем Мађарске православне цркве уствари спроводила мађаризација Срба, Румуна и Рутена, који живе на територији Мађарске. Свети Архијерејски Синод де том приликом захвалио Његовој Светости Патријарху Г. Никодиму што де затражио сарадњу наше Цркве у овом питању и изјавио да по питању оснивања самосталне Мађарске православне Цркве стоји на истом становишту на коме и Румунска православна Црква.

У Будимпешти је основана "Виша грчко источна богословска школа" без знања иједног од петорице православних епископа (тројице српских и двојице румунских) чије су се епархије налазиле у Мађарској...

30. априла 1943. године Министар просвете позвао је Преосвећеног Епископа будимског Г. Георгија и Преосвећеног Епископа бачког Г. Иринеја и расправљао с њима о могућности оснивања Угарске православне цркве, и о имањима православне цркве у Мађарској. Преосвећени Г. Г. Архијереји су изјавили да би се за оснивање самосталне Угарске православне цркве морао по канонима тражити отпуст од Српске и Румунске патријаршије, а то се за време рата не може извести, пошто је Српски Патријарх лишен слободе и не може се сазвати Архијерејски Сабор. У погледу црквених имања молили су да се са православном Црквом поступи исто онако као што се поступа и са Римокатоличком. У противном сматраће да православна Црква није равноправна и да се прогони.

У току 1944. године враћени су Његовом Преосвештенству Епископу бачком манастири Ковиљ и Бођан, а једној нарочито образованој црквеној комисији епископско добро Сириг. Уопште уколико се рат ближио крају и било све јасније да ће Немачка пропасти Мађари су били попустљивији према Србима. Још јануара 1943. отпочела је од стране самих Мађара акција да се прилике Срба поправе. Са једног састанка мађарских виђених опозиционара коме су присуствовали и Преосвећена Г. Г. Епископи Георгије и Иринеј, као и изасланици Министра претседника и католичког Херцог Примаса упућен је мађарској влади меморандум у коме се изложила потреба да се ономогуће страшни методи који су према Србима примењивани и да се убудуће за поједине случајеве не кажњава цео српски народ, него само одговорни кривци.

При новосадској црквеној општини образован је још 1941. социјални одбор који је прихватио из Шарварског логора 2996 српске и словеначке деце кода су сва смештена по српским породицама. Осим тога из овог логора смештено је 647 старијих неспособних за рад Срба и Словенаца. У самом Новом Саду смештено је било 615 деце и 47 старијих људи и жена. Како је у логору у Новом Саду било много туберкулозне деце, отворена је Епархиска болница са посебним одбором кога је именовао Преосвећени Епископ бачки Г. Иринеј. За издржавање болнице извршен је добровољни разрез на све црквене општине епархије бачке, фондове и установе. Болница је имала три одељења за туберкулозу плућа а и једно за туберкулозу костију. Поред тога образована је и посебна амбуланта за бесплатно лечење и бесплатно давање лекова.

На предлог и молбу бачког великог жупана Његово Преосвештенство Епископ бачки је морао пристати да буде изабран за члана мађарског Горњег дома, рачунајући да ће се са тога места моћи с већим ауторитетом заузимати за свој народ.

По ослобођењу Његово Преосвештенство је стављено у кућни притвор због тога што је уочи погрома у Новом Саду потписао један проглас у коме је осудио покрет отпора. Пошто је Његово Преосвештенство Епископ потписао овај проглас на притисак војних власти и варујући да ће тиме, како му је било обећано, ублажити судбину Српскога народа.

Чланови Светога Архијерејског Синода су у више махова молили да се Његово Преосвештенство пусти на слободу (Зап. 141 из 1944.), али без успеха. Приликом једне интервенције код повереника за унутрашње послове повереник (Влад. Зечевић) је кратко изјавио: "Доста што смо му главу сачували" (бр. 189/зап. 70 из 1945.) ...

Под бр. 2425/зап. 571 од 15. / 2. децембра 1945. умољено је Претседништво Савезне владе ФНРЈ за извештај да ли је сходно своме саопштењу од 24. маја 1945. прибавило податке о околностима због којих се још увек налази у затвору Преосвећени Епископ Бачки Господин Иринеј. Истовремено је умољено и Министарство унутрашњих послова ФНРЈ за одговор по питању Светог Архијерејског Синода од 21. августа 1945. године да ли се одлука о амнестији односи и на Преосвећеног Епископа Г. Иринеја.

Најзад, 16. марта 1946. године Његово Преосвештенство Епископ бачки Г. Иринеј известио је телеграфски Свети Архијерејски Синод да је тога дана поново преузео дужности у својој епархији.

За време мађарске окупације управа Епархије Бачке трудила се да се све време држи одредаба СП Цркве. Шта више, онај део епархије бачке, који је њој припао када је Барања после првог светског рата одузета од Мађарске и припојена држави Срба, Хрвата и Словенаца, није за време мађарске враћен Мађарима, нити је припојен будимској епархији, него је задржан бачкој. [*Дописано руком Еп. Иринеја?*].

Већ 19. / 6. марта 1946. године Преосвећени Иринеј дошао је у седнице Светог Архијерејског Синода.

Овим су се прилике у епархији бачкој нормализовале. Његово Преосвештенство Епископ Г. Иринеј је учинио неколико канонских посета по епархији (Футог, Србобран, ман. Ковиљ), приликом којих су узеле учешће огромне масе света. Свакако да би се овоме стало на пут Његово Преосвештенство је приликом доласка на освећење капеле у Оџацима физички нападнут. Том приликом Његовом Преосвештенству нанете су теже повреде, а јереј Миленко Цвејанов избоден је ножем.

Стање у Јужној Србији по ослобођењу

2. децембра 1944. године, пошто је Јужна Србија била већ очишћена од непријатеља, Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф умолио је Свети Архијерејски Синод да се предузму кораци код грађанских и војних власти да се Архијерејима Јужне Србије даде могућност да се са својим избеглим свештенством што пре врати на своје редовне дужности. Тим поводом умољен је Повереник националног комитета за унутрашње послове да изда потребна упутства грађанским и војним

властима у Јужној Србији - Македонији да нашим епархиским Архијерејима и парохиским свештенству које се враћа на своја предратна службена места и свима нашим црквеним органима изађе у сусрет и буду им при руци и по потреби пруже нужну заштиту (бр. 1571/зап. 215 1944.).

Президијалним актом бр. 1671 од 30. децембра 1944. године умољен је Његово Преосвештенство Епископ Г. Јеротеј да се у случају потребе привремено прими администрације епархијама скопском и охридско - битолском. Његово Преосвештенство Епископ Г. Јеротеј дао је на ово свој писмени пристанак али до извршења ових одлука није дошло. Један део Јужне Србије проглашен је одмах као посебна федерална јединица под именом Македонија.

Новим политичким правцем и инаугурисањем и нове македонске народности у овој федеративној јединици ради сузбијања т. зв. великосрпског шовинизма испољиле су се тежње оних елемената, који су се и раније борили за Бугарску политичку оријентацију у тим крајевима. Преузевши маску македонства они су створили тамо тако политичко стање које би имало сасвим да искључи организацију и деловање Српске православне Цркве у тим крајевима. У ту сврху је тамо одмах и организован и т. зв. иницијативни одбор за организацију православне цркве у Македонији. 22. јануара 1945. године стигло је Светом Архијерејском Синоду из Скопља прво писмо овог "Иницијативног одбора", а на које је Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски као надлежни архијереј одговорио:

"Браћо и господо свештеници,

Дошло ми је до руку Ваше писмо од 3. I 1945. године које сте упутили Светом Архијерејском Синоду Српске православне Цркве, честитајући му Божић. Из овога вашег писма види се:

а) да сте вас тројица одређени да водите посао цркве сигурно са задатком, да то буде привремено док се не нормализују ствари у цркви;

б) да ви желите остати на канонском становишту и прописима цркве, што свакога који се стара да цркви и спасењу душе жели добра, мора радовати, па и мене као вашег законито - канонскога Архијереја;

в) даље се види, да ви ревнујете за ствар цркве, али да се и пребацујете у својим правима - када себе стављате на пиједестал самосталне и равноправне стране према Светом Архијерејском Синоду.

Знам, да ће вас ова моја примедба љутити али вас чиним пажљивим и саветујем да о своме ставу размислите још једном и са више мирноће такта и црквено - правнога становишта, а не са моменталнога и пролазнога расположења. Ово Вам с правом родитеља препоручујем, јер сам Ваш Архијереј, и бивши оснивач школе кроз коју сте постали то што сте данас.

Ја сам сада моментално заузет неодложним пословима, а чим будем слободан, постараћу се да се са вама видим овде у Београду или Скопљу.

Желећи вам свако добро шаљем вам р. поздрав и Божји благослов."

9. марта 1945. Свети Архијерејски Синод је од "Иницијативног одбора за организацију право цркве у Македонији" телеграм који у српском преводу гласи:

"4. марта 1945. године у главном граду Македоније Скопљу, сабрао се Македонски црквени Народни с за расправљање важних питања црквенонародног кара карактера. Делегати сабора исказали су једнодушну жељу с православних Македонаца да се учини што је потребно за што скорије проглашење самосталне Македонске православне цркве, тј. да се обнови историска охридска архиепископија. Доносећи ово решење од историског значаја делегати се синовски сећају Православне цркве и њезине усрдности и моле да се помогне и коначно приведе у дело њихово решење са канонско - правног гледишта као свеопшта жеља једног народа који је пролио своју крв и дао небројане жртве за добијање не само политичке него и црквенонародне слободе. Нека Господ Исус Христос ојача и утврди љубав међу свима словенским народима и њиховим св. црквама. Бр. 290, Иницијативни одбор за организацију православне цркве у Македонији - Извршно тело Сабора."

Према писању "Политике" (8. III 1945.) овај се сабор састао на иницијативу македонских свештеника "ради решавања актуелних црквених питања и обнављања македонске православне цркве" и на њему де било присутно око 300 делегата из целе Македоније. Сабор је отворио свештеник Кирил Стојанов.

Овим поводом као и у вези текућих црквених питања 12. марта одржана је у Београду Епископска конференција [...] која је донела закључак да је акција т.зв. Иницијативног одбора за оснивање самосталне македонске православне цркве, као и начин ове акције, а и састав самог у Скопљу одржаног сабора, неканонски и да се о истој акцији не може ништа судити, нити претресати.

Свети Архијерејски Синод се на седници својој одржаној истога дана сагласио под бр. 366 (зап. 94 из 1945.) са закључком Епископске конференције. Телеграм иницијативног одбора уступљен је Његовом Високопреосвештенству Митрополиту скопском Г. Јосифу као надлежном Архијереју са молбом да оде у Скопље и на лицу места испита читаву ову ствар и о озбиљности ове акције поднесе свој исцрпан извештај мишљење и предлог.

На тражење Светог Архијерејског Синода да се изда путна објава Његовом Високопреосвештенству Митрополиту скопском Г. Јосифу за путовање у Скопље, Министар унутрашњих послова је под бр. 173 од 17. марта 1945. одговорио:

"На Ваше тражење изложено у акту бр. 360 од 13. марта 1945. год. извештавате се да се засада не може издати објава за путовање у Скопље Његовом Високопреосвештенству Митрополиту Јосифу.

Сматрамо да је у ово време боље да Свети Архијерејски Синод позове изванредан број свештеника из Македоније који би поднели извештај о стању у коме се налази православна црква како у скопској епархији тако и у целој Македонији. Свакако да би на том састанку било говорено и о повратку не само Његовог Високопреосвештенства Митрополита скопског Јосифа него и о повратку осталих Г. Г. Архијереја из Македоније.

На овај би начин Свети Архијерејски Синод Српске православне Цркве имао целокупан преглед цркве у Македонији, а не само скопске епархије. Ми добровољно узимамо на себе да до овог састанка између Г. Г. Архијереја и свештеника из Македоније дође што пре и то у Београду у присуству Г. Г. Архијереја, чланова Светог Архијерејског Синода. Добро би било да нам одговорите да ли примате наш предлог."

Свети Архијерејски Синод је само потврдио пријем овог акта и изразио становиште да би требало што пре и неодложно дозволити свима Архијерејима, свештенству и од непријатељских власти протераној пастви повратак у њихова ранија места службовања и становања (Зап. 137 из 1945.).

2. априла 1945. године Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф актом МБР 74 из 1945. године доставио је Светом Архијерејском Синоду следеће:

"Част нам је известити Свети Архијерејски Синод да смо у духу одлуке Патријаршког управног одбора дана 30. марта о.г. образовали Црквени суд за епархију скопску и привремено га сместили у Врању, док се укаже прилика да га можемо пренети у нашу ранију резиденцију."

Свети Архијерејски Синод је на седници својој од 4. априла/22. марта 1945. год. под бр. 574/зап. 148 узео ово на знање.

После посете чланова Светог Архијерејског Синода Краљевским намесницима поново је затражено да се Архијерејима и свештенству које је протерано из Македоније одобри и олакша повратак на њихова места службовања како је то уговором о примирју са Бугарском предвиђено и да се народним властима у срезовима који су били под бугарском окупацијом нареди да респектују и не ометају одлуке и наређења епархиских црквених власти Српске православне Цркве ...

Актом Председништва владе Д. Ф. Македоније бр. 1228 од 25. јула 1945. године достављено је на адресу "Администратора српске патријаршије" писмо "Иницијативног одбора за организацију православне цркве у Македонији" у коме се каже да је свештенство скопске епархије на својој редовној скупштини 18. јула 1945. године узело поред осталог у разматрање и "тенденциозна изазивања од стране Митрополита Јосифа, администратора Српске Патријаршије" а наиме 1) што шаље црквама у федералној Македонији "Гласник Српске православне Цркве", 2) што је организовао Црквени суд епархије скопске у Врању и 3) што је он доделио новчане помоћи за скопску, злетовско - струмичку и охридско - битолску епархију.

Узевши у свестрано разматрање горње појаве у епархијама у области федералне Македоније Свети Архијерејски Синод је нашао за потребно да у интересу црквеног поретка и јединства учини под бр. 1279/зап. 471 од 22. / 9. септембра 1945. године следеће констатације:

Епархије у садашњој федералној Македонији: скопска, злетовско - струмичка и охридско - битолска су редовним и канонским путем присједињене Српској православној Цркви о чему сведочи Томос Васељенске патријаршије. Јурисдикција Српске православне Цркве над овим областима потврђена је од свију православних цркава. Услед таквог стања ствари свака акција која иде на штету канонске јурисдикције Српске православне Цркве у тим крајевима као и порицање канонских

права законите и признате Српске јерархије у поменутиим епархијама неоснована је и неканонска и сви они који такву акцију воде или је подржавају имају сносити сву одговорност пред канонима и законима који штите канонски и црквени поредак у Православној цркви ...

Почетком 1946. године покрет за стварањем автокефалне Македонске цркве почео је слабити и све се чешће чули гласови о жељи за аутономијом а не автокефалијом.

Од 8. до 10. маја 1946. године одржана је у Скопљу "скупштина православног македонског свештенства" на којој је вођена оштра борба између аутокефалиста и аутономиста. Аутономисти су успели да се у резолуцију унесе да се тражи не аутокефалија, него само "самоуправа у решавању свих унутрашњих црквено - народних питања".

Али пошто се ствари нису битно промениле у правцу канонског сређивања, Свети Архијерејски Синод је на седници од 25. / 12. јуна 1946. остао при својој одлуци Пов. бр. 1279 од 22. / 9. септембра 1945. г.

Састанак Иницијативног одбора са Његовом Светошћу Патријархом Гаврилом и Његовим Високопреосвештенством Митрополитом Г. Јосифом и резултат разговора - био је разлаз, јер чланови Иницијативног одбора били су у својим захтевима конфузни, дрски и неодређени! Састанак је био 7. XII 1946. Претставници Иницијативног одбора били су свештеници: Кирил Стојанов, Нестор Попов, свештеник Мукајетов и још два цивилна лица.

Црна Гора

Црна Гора била је 1941. године окупирана од стране италијанске војске.

Првих дана окупаторске власти нису предузимале нарочите мере према народу и свештенству у Црној Гори. Издата је била наредба да се сви војници који су се 17. априла 1941. затекли на војној дужности сматрају ратним заробљеницима, и имају бити интернирани. Заузимањем Његовог Високопреосвештенства Митрополита црногорско - приморског Г. Јоаникија сви су ови војници и официри пуштени на слободу и нису интернирани.

У Црну Гору је стигао велики број избеглица и Његово Високопреосвештенство Митрополит је покренуо акцију прикупљања прилога за избеглице која је, крај све материјалне беде, која је владала у Црној Гори, показала добре резултате.

Окупатор је нешто касније био покушао придобити народне масе за стварање т. зв. самосталне Црне Горе али без успеха те је отпочео са терором. Против овог терора је Његово Високопреосвештенство Митрополит протествовао код команданта окупаторских трупа, који је после тога лично дошао Његовом Високопреосвештенству, изјавио жаљење и молио за извињење у име своје и војника који су недела извршили. (Извештај свештеника Блаже Марковића, тужиоца Ц. С. на Цетињу - Син. бр. 579/зап. 31 из 1941.).

У месецу јулу 1941. године војници италијанске окупационе силе знатно су оштетили епархијску зграду. Том приликом су уништили сав инвентар и већи део архиве. Затим

су војне власти заузеле зграду за своје потребе и држале је све до капитулације Италије. На име кирије за зграду плаћено је Епархијском управном одбору прво по 3.000.- а касније по 5.000.- италијанских лира месечно. Ова је сума дељена свештеничким сирочадима чији су очеви изгинули и свештеничким породицама чији су храниоци интернирани, затим избеглицама и осталој сиротињи.

Од јула 1941. па све до ослобођења у Црној Гори је стално трајала револуција. Многи су манастири и цркве оштећени и опљачкани. У току борби спаљени су конаци манастира Режевића, Градишта, Жупе, Бијеле и Пиве. Цркве и конаци манастира Ждребаоника били су порушени од артиљерије али је црква касније поправљена, тако да је у њој омогућено вршење св. службе Божије. Манастир Морачки је оштећен од бомбардовања а манастир Острог је исто тако претрпео доста штете приликом борби.

Било је временских периода кад Његово ВПреосвештенство Митрополит није имао везе ни с ким ван Цетиња, а поготову са удаљенијим крајевима епархије (Извештај Е. У. одбора на Цетињу бр. 20 од 2. II 1944. г.)...

Пошто су срезове Пљеваљски и Пријепољски епархије дабробосанске били окупирали Италијани, Свети Архијерејски Синод је умолио Његово ВПреосвештенство да преузме администрање ових намесништава (зап. бр. 551 из 1942.).

Свети Архијерејски Синод сада не располаже са више података о стању у Црној Гори за време рата, пошто су акта изгубљена.

После ослобођења није се дуго ништа знало о епархији црногорско - приморској и о Његовом ВПреосвештенству Г. Митрополиту Јоаникију. Пронесли су се гласови да је Господин Митрополит одведен од стране Немаца и чак да је погинуо. Свети Архијерејски Синод се поводом тога обратио АВНОЈ-у и умолио за извештај о Његовом ВПреосвештенству (бр. 188/зап. 69 из 1945.).

Марта месеца пошта на Цетињу вратила је акт Светог Архијерејског Синода бр. 1672/44 упућен на адресу Његовог ВПреосвештенства Митрополита Г. Јоаникија са ознаком "Адресат отпутовао са Немцима". После тога Свети Архијерејски Синод је затражио од Црквеног суда на Цетињу извештај о Његовом ВПреосвештенству као и о архијерејском заменику и зашто се овај никако не јавља (зап. бр. 120 из 1945.).

Пошто се о судбини Његовог ВПреосвештенства Г. Јоаникија није ништа знало, а да би се црквенословски послови епархије црногорско-приморске нормализовали Свети Архијерејски Синод је на седници својој од 4. априла/22. марта 1945. под бр. 572/зап. 145 одредио за администратора те епархије Његово ВПреосвештенство Митрополита скопског Г. Јосифа.

Пошто су се о Његовом ВПреосвештенству Митрополиту црногорско - приморском Јоаникију почеле касније проносити по Београду разне верзије, Свети Архијерејски Синод је под бр. 359/зап. 321 од 6. јуна поново молио Министарство унутрашњих послова за извештај о Његовом ВПреосвештенству Митрополиту.

По налогу Његовог ВПреосвештенства Митрополита Г. Јосифа посетили су 11. јуна 1945. Министра унутрашњих пословаДФЈ г. Владу Зечевића, протојереј Иван Калуђеровић и г. Душан Дожић известили га да је Патријаршија са приватне стране

сазнала да је Његово ВПреосвештенство Митрополит црногорско-приморски Г. Јоаникије 10. јуна доведен из Загреба у Београд и да се налази у затвору. Истовремено су у име Цркве умолили да се о Господину Митрополиту поведе рачуна на тај начин што би био смештен у једном од манастира и што би му се дозволило примање пакета од Патријаршије.

Када је објављена одлука о амнестији Свети Архијерејски Синод је актом бр. 990 из 1945. умолио Верску комисију да преко Министарства унутрашњих послова сазна и Светом Архијерејском Синоду достави извештај о томе шта је са Његовим ВПреосвештенством Митрополитом Г. Јоаникијем и да ли је одлука о амнестији обухватила и Његово ВПреосвештенство.

Ни на један акт којим се Свети Архијерејски Синод интересовао за Његово ВПреосвештенство Г. Јоаникија није примљен никакав одговор.

Први извештај протојереја Николе Марковића, члана Црквеног суда на Цетињу Светом Архијерејском Синоду датиран је 15. августа 1945.. Према томе извештају, Цетиње је ослобођено 13. новембра 1944. Уочи тога дана Његово ВПреосвештенство Митрополит Г. Јоаникије са неколико месних свештеника и чиновника црквеног суда напустио је резиденцију и отпутовао у правцу Подгорице. До краја новембра био де између Подгорице и Скадарског језера. Ту му се придружило још 50^[9] свештеника и почетком децембра пошли су, преко Санцака за Босну.

^[9]Према новијим подацима којима располаже Митрополија Црногорско - Приморска, а који се проверавају, као и бројна сведочанства, 70 свештеника ишло је са Митрополитом Јоаникијем. Од њих се у Црну Гору вратио само један (о. Марко Кусовац), док су "сви остали побијени, првенствено од комуниста" - Прим уред.

Народноослободилачка војска ушла је у област цркве преко Верске комисије која се појавила као орган Црногорског антифашистичког већа народног ослобођења. У верску комисију су ушле све три вероисповести. Од православних у њој стално заседавају протојереј Јован Радовић, као претседник и свештеник Ђорђе Калезић, као секретар Комисије. Комисија је запосела Митрополитов стан, а његов кабинет је узела за канцеларију.

На позив Верске комисије 14. и 15. јуна 1945. године одржана је у Никшићу свештеничка скупштина на којој је присуствовало 78 свештених лица. Скупштина је доставила Светом Архијерејском Синоду резолуцију у којој се тражи:

- 1) да се православна црква у Југославији организује тако да буду равноправни сви православни без обзира на националну припадност,
- 2) да не може примити за администратора црногорско-приморске епархије Митрополита скопског Г. Јосифа због његовог тобож противнародног рада и због тога што сматра да им је он наметнут, него тражи за администратора Епископа тимочког Г. Емилијана,
- 3) да, пошто стварно не постоји архијерејски заменик ни Црквени суд у епархији црногорско - приморској свештенство оснива своје привремено свештеничко удружење које ће предложити архијерејског заменика да он у споразуму са администратором,

уколико то буде Епископ Емилијан, оживи црквени живот у Црној Гори и успостави искрене односе са тамошњим државним властима,

4) да свештеничко удружење преузме иницијативу за сазив свештеничке скупштине свих православних свештеника у Југославији ради оснивања централног свештеничког удружења са задатком да хитно регулише положај православне цркве у нашој земљи и односе између Федеративне Југославије и наше православне Цркве, пошто то

није учинио данашњи Свети Синод православне Цркве и да такво држање Светог Синода не одговара интересима народа и св. Цркве, преко које се не могу спроводити никакве великосрпске шовинистичке идеје,

5) да се изведе демократско црквено уређење тако да се измени Закон и Устав Српске православне Цркве како би се дало право народу и свештенству да директно учествују у избору свих црквених претставника.

Спроведећи ову резолуцију, претседник свештеничког удружења Петар Капичић умолио је Свети Синод да спроведе у живот одлуке донете овом резолуцијом и изјавио да ће Свештеничка управа преузети управу цркве до доласка администратора и одређивања архијерејског заменика за кога предлаже члана Црквеног суда у пензији Милана Михаиловића, а дотле да се преписка са епархијом црногорско - приморском врши преко управе свештенства.

Под бр. 1288 од августа 1945. упућен је од Председништва Светог Архијерејског Синода телеграм проти Николи Марковићу иа Цетињу и питање, је ли zgodно и када да Његово ВПреосвештенство Митрополит Г. Јосиф учини канонску посету Цетињу.

Истовремено је од Министарства за Црну Гору тражено одобрење да Његово Преосвештенство Митрополит Г. Јосиф може отпутовати иа Цетиње.

Протојереј Никола Марковић је од Верске комисије на Цетињу добио писмену инструкцију: "Одговор на Вашу депешу бр. 1288 од 4. августа 1945. коју сте примили из Београда треба да буде: "Светом Архијерејском Синоду - Београд. Предлажемо да се придржавате резолуције свештенства црногорског донешене у граду Никшићу 15. јуна т.г. и ми остајемо доследни њеним закључцима." Предње вам достављамо ради знања и управљања. Секретар, свешт. Ђ. Калезић".

Тако је пут Његовог ВПреосвештенства Митрополита Г. Јосифа у Црну Гору онемогућен.

10. децембра 1945. године чланови Светог Архијерејског Синода конферисали су са Министром унутрашњих дела Владом Зечевићем поред осталог и по питању нередовног црквеног стања у Црној Гори. У вези с тим разговором одлучено је да се једном претставком замоли савезна влада да се интервенцијом државних власти сузбије самовоља свештеника у Црној Гори, уведе редовно стање и омогући успостава и функција законитих власти Српске православне Цркве обзиром на законску чињеницу да је Српска православна Црква једна и неразделјива како у нашој земљи тако и ван територије наше земље на које се њена канонска јурисдикција протеже (бр. 2401 зап. 551 из 1945.).

Кампања Управе свештеничког удружења и Верске комисије није престала ни после објављивања оставке Његовог ВПреосвештенства Митрополита Г. Јосифа на администраторство и одлуке Светог Архијерејског Синода по резолуцији свештенства донесеној у Никшићу.

Да би се ова кампања сузбила Црквени суд иа Цетињу тражио је изјашњење свештенства: поштује ли одлуке Светог Архијерејског Синода и хоће ли извршавати наређења Црквеног суда. Позив суда није дошао до свих свештеника, јер се у намесништвима налазе свештеници које је наместила Верска комисија и који саботирају рад Црквеног суда и судска наређења не саопштавају свештенству. Извесни свештеници нису примили позив, а они који јесу не смеју дати гласа од себе, јер се боје репресалија Верске комисије као државне установе, ово тим пре што у Црној Гори свештеници примају од државе по 2.000.- динара месечне помоћи ...

Ипак упркос свих тешкоћа Цркви суд је успео да организује посао и данас има пуну везу са свим архијерејским намесницима сем са Колашинским. Ова намесништва ваде кореспонденцију са Црквеним судом и послови, с обзиром на данашњицу и тешке последице рата доста нормално теку. Са Колашином није успостављана веза, јер је прота Симоновић опозиција.

Верска комисија још једнако игнорише постојање и рад Црквеног суда. Неће да одржава службену везу. Одбија пријем званичних аката, па чак и оних аката које Црквени суд преко ње упутио Министарству просвете по изричном налогу онога Министарства. Тако Комисија схваћа своју дужност у питању координације између Цркве и Државе. То велико дејство има на Свештеничко удружење, које још једнако саботира рад Суда.

На предлог протојереја Николе Марковића Његово ВПреосв. Митрополит скопски Г. Јосиф, као администратор тор епархије црногорско - приморске упутио је претседнику владе Народне републике Црне Горе апел да се Верска комисија не меша у унутрашње послове Цркве и да државна власт објави народу и свештенству да је за црквена питања надлежан Свети Архијерејски Синод и Црквени суд (бр. 766/зап. 6. из 1946.).

Доцније је Његово ВПреосвештенство Митрополит Г. Јосиф објавио преко Гласника позив свему свештенству Црне Горе да се има покоравати наредбама законитих црквених власти и изјаснити се остаје ли уз Цркву или не. Ово је углавном имало добрих последица. Сем незнатног броја самовољаца свештенство је позив прихватило и уз Цркву остало. - Доласком у земљу Његове Светости Патријарха Г. Гаврила Његово ВПреосвештенство Митрополит Г. Јосиф дао је у Синоду поново оставку на администрацију ове Епархије - што је такође побудило црногорско свештенство на повраћај законитом реду.

Долазак Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила у отаџбину

По завршетку рата Свети Архијерејски Синод дуго није имао никаквих вести о судбини Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила. Тек после више месеци саопштено је 7 јула 1945 године усмено од стране званичних претставника

Министарства унутрашњих дела да се Његова Светост јавио нашим државним властима и известио их да мора остати неко време у иностранству ради лечења.

На основу ове вести Претседништво Светог Архијерејског Синода је у сагласности са присутним члановима Светог Архијерејског Синода: Његовим Преосвештенством Епископом Г. Нектаријем и Венијамином 14. јула 1945. године под Пов. бр. 9. из 1945. преко Министарства унутрашњих послова ДФЈ упутило писмо Његовој Светости у коме га је, изјавивши своју радост поводом његовог ослобођења, умолило да се што пре врати у отаџбину и заузме место поглавара Српске православне Цркве и у заједници са Светим Архијерејским Синодом и Сабором приступи решавању врло важних питања за нашу цркву (Зап. бр 362 из 1945.).

На седници својој 5. септембра /23. августа 1945. године Зап. бр. 362 из 1945. године Свети Архијерејски Синод је ово узео с одобрењем на знање.

26. августа Министарство иностраних послова под Пов. 3159 известило је Свети Архијерејски Синод да је од наше амбасаде у Паризу примило телеграм у коме се јавља да се Његова Светост Патријарх Господин Гаврило, према извештају наше војне мисије у Паризу, налазио до 27. јула ове године у Салцбургу одакле се пребацио за Италију. Према извештајима из Берна Његова Светост Патријарх се до 20. августа налазио још увек у Италији.

2. новембра 1945. године Министарство иностраних послова је под ОБр. 7942 из 1945. известио Свети Архијерејски Синод да се Његова Светост Патријарх налази у Лондону и да је Министарство спремно да преко Југословенске амбасаде у Лондону достави Његовој Светости позив Светог Архијерејског Синода да се врати у земљу. С обзиром на то Свети Архијерејски Синод није имао никаквог сазнања о томе да ли је писмо Претседништва Светог Архијерејског Синода стигло у руке Његове Светости одлучено је под зап. бр. 510 од 10. децембра да се упути Његовој Светости поновно писмо у коме је Његова Светост Патријарх умољен да се "по жељи целог отачаственог Епископата што пре врати у отаџбину и заузме место Поглавара Српске православне Цркве и у заједници са Светим Архијерејским Синодом и Сабором и Патријаршиским саветом приступи решавању врло важних питања за нашу Свету Цркву."

Иако је ово писмо послато Његовој Светости у једном примерку преко Министарства иностраних послова ФНРЈ а у једном преко Министарства унутрашњих послова ФНРЈ, Свети Архијерејски Синод није добио никаквог одговора на ова два писма нити је имао сазнање да ли је то писмо приспело у руке Његове Светости, јер од речених Министарстава ни од једног није примио никаквог обавештења да ли је то писмо уручено Његовој Светости. Тим поводом Епископска конференција је на својој седници одржаној 19. / 6. III 1946. изјавила своје мишљење да би због неуспеха да се са Његовом Светости ступи у везу требало изаслати у иностранство посебну делегацију Светог Архијерејског Синода и Патријаршког управног одбора ради успостављања ове преко потребне везе са Његовом Светости тим пре што предлеже извештаји, да је Његова Светост тешко болестан.

Свети: Архијерејски Синод је под бр. 760/зап. 1 од 19. / 6. марта 1946. године умолио Претседништво Савезне владе и Министарство иностраних послова ФНРЈ да омогуће Светом Архијерејском Синоду одашиљање једне делегације у иностранство ради посете Његове Светости и потребних личних саветовања са Његовом Светости по

питању могућности његовог доласка у отаџбину обзиром на његово здравствено стање. Ову делегацију од три члана требало би да сачињавају један од православних српских Епископа као делегат Светог Архијерејског Синода, један члан Патријаршког управног одбора и лични лекар Његове Светости г. Др. Павле Дрецун из Београда, који је истовремено и ближи рођак Његове Светости.

Влада ФНРЈ није одобрила одашиљање ове делегације. Од тога времена па све до дана 19. августа 1946. године Свети Архијерејски Синод није имао никаквих вести о Његовој Светости. Дана 19. августа примило је Његово ВПреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф прву вест од Његове Светости да је на путу из Рима дана 10. августа стигао у Праг и да ће према савету лекара остати неко време на лечењу у Карловим Варима, да је сам и без икога и моли да му се пошаље једно свештено лице које ће га допратити у Београд. Претседништво Светог Архијерејског Синода изаслало је одмах у Праг у сусрет Његовој Светости протојереја Иву Калуђеровића управника Патријарашког двора и др. Павла Дрецуна личног лекара Његове Светости, који се после посете у Прагу одмах вратио у Београд и поднео извештај о повољном здравственом стању Његове Светости. Како је решавање питања издања дозволе за улазак у земљу а после вишекратних интервенција трајало више од месец дана Његова Светост Патријарх српски Господин Гаврило стигао је из Прага авионом а у пратњи протојереја Иве Калуђеровића у Београд дана 14. / 1. новембра 1946. године где је од чланова Светог Архијерејског Синода и већине Епархиских Архијереја, који су били стигли на Епископску Конференцију која је била заказана за 16. новембар 1946. као и од месног свештенства и благочестиве пастве радосно и свечано дочекан. Одмах по доласку Његова Светост је преузела све своје дужности као Патријарх Српски, Архиепископ Пећски и Митрополит Београдско - Карловачки.

Свети Архијерејски Сабор

Овај извештај који обухвата цео ратни период од 6. априла 1941. па до 9. маја 1945., затим период од потпуног ослобођења наше отаџбине и победе над непријатељем па до данас, дакле период од преко шест година једва је могао у најкраћим потезима, да прикаже рад Светог Архијерејског Синода и живот наше св. Српске православне Цркве, и наше верне пастве у борби против ратних стихија, које су нашем црквеном и народном животу оставиле тешку и незапамћену пустош. Нови догађаји у отаџбини који су настали после ослобођења а који су из основа променили целокупан државни, политички па и друштвени живот, донели су Цркви Српској нове тегобе, које су после ратног пустошења постале још теже, јер их је Црква после свих преживелих ратних и поратних догађаја дочекала потпуно неспремна и у најтежим околностима и преко две године још увек без свога старешине, Његове Светости Патријарха ...

Народ Српски показао је и у овим тешким данима своју приврженост својој светој православној Цркви купећи се око св. храмова као никад, где је добивао свагда искрене и праве утехе. Ту љубав и приврженост наш народ показује према својој св. Цркви несмањено и данас знајући и видећи да је Црква вршећи свој божански позив достојно очувала у свима приликама ових тешких догађаја своје достојанство и образ свој.

Појаве недисциплинованости свештенства од којих су озбиљнијег карактера оне у Македонији и Црној Гори последица су политичких утицаја и то оне у Македонији са отвореном тенденцијом да се наруши јединство Српске православне Цркве, а оне у Црној Гори су често локалног карактера и међусобних размирица. Било је покушаја да

се сличне размирице распире и на територији Србије на свештеничким конференцијама одржаним у Лесковцу, Ужицу, Новом Саду па и на другим местима но у том се није успело јер је свештенство прозрело те политичке тенденције.

У новије време почели су извесни политички људи и органи државних власти сазивати свештеничке конференције, настојећи да на овим конференцијама изазову раздор између свештенства и епископата, разбију једнодушност црквене дисциплине и тако и саму Цркву уведу у профану политику. На жалост било је неких неозбиљних и заведених свештеника, који су се повели за онаквим наметнутим им вођама, али је остало свештенство у целини прозрело ову тенденциозну акцију и остало на достојној висини свога свештеничког позива. Да би се даље таква акција у корену сузбила Свети Архијерејски Синод је својим расписом од 23. / 10. децембра 1946. бр. 3659 забранио сазивање и држање свештеничких конференција политичких људи и одредио је да свештенство може учествовати само на оним свештеничким конференцијама, које су легалним путем према прописима Устава Српске православне Цркве (чл 154 т 17) сазване.

Прошле су четири године рата а од ослобођења још више од две године а да се највише законито преставништво Српске православне Цркве, Свети Архијерејски Сабор није могао састати у редовно заседање да реши тешке задатке пред којима наша црквена управа стоји. Потребне нашег црквеног живота захтевале су неминовно да се чим пре приступи решавању тих задатака. Али тешке прилике у којима се налазила Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило за време целог рата, а и после завршеног рата нису дозвољавале то Сретним повратком Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила (ила у отаџбину дана 14. / 1. новембра 1946. и преузимања Патријарашких дужности и те су сметње сада хвала Богу престале На три месеца пред долазак Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила немајући тада још никаквих вести о Његовој Светости, Свети Архијерејски Синод је заказао за дан 16. новембар 1946. године Епископску Конференцију, да би се на овој расмотриле опште прилике наше св. Цркве и донеле потребне одлуке о најважнијим питањима, која нису даљег одлагања трпели. Баш непосредно пред ову Конференцију 14. новембра 1946. године стигао је Његова Светост у Отаџбину. Пошто су и сви Епархиски Архијереји били на окупу у Београду, то је тава Епископска Конференција која је почела рад на заказани дан по једнодушној одлуци свију чланова Конференције претворена у седнице Светог Архијерејског Сабора. Ово ванредно заседање Светог Архијерејског Сабора одпочело је 6. / 19. новембра 1946. и после одржане три седнице завршено је дана 23. / 10. новембра 1946. На овим седницама размотрене су само опште прилике наше Цркве и закључено да се Свети Архијерејски Сабор састане у редовно заседање 11. / 24. априла 1947. Према интенцијама закључака Светог Архијерејског Сабора и по једнодушној одлуци Светог Архијерејског Синода од 15. / 28. новембра 1946. Син. бр. 3184/зап 471 из 1946. закључено је да се у интересу наше св Цркве успостави контакт наше црквене и државне управе ради решавања горућих црквених питања, па је умољена Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило да нађе подесан начин да се овај контакт са државним властима успостави Његова Светост је у пратњи чланова Светог Архијерејског Синода ВПреосвећеног Митрополита скопског Г. Јосифа и Преосвећеног Епископа зворничкотузланског Г. Нектарија дана 6. децембра по новом календару 1946. посетио у ту сврху претседника владе ФНРЈ и том приликом изложио му у главном потребе наше Цркве и примио обећања да ће се по свима питањима повести детаљнији разговори.

Дана 22. / 9. јануара 1947. Претседник савезне владе ФНРЈ вратио је посету Његовој Светости Патријарху Српском, Господину Гаврилу и том приликом после поновљених разговора о потребама Српске православне Цркве изјавио жељу, да му се те потребе у главним цртама прикажу у једној претставци, како би са својим сарадницима могао сва та питања размотрити и учинити што треба. На основу овога разговора Свети Архијерејски Синод је упутио дана 3. II 1947. Син. бр. 321 из 1947. претставку и у девет тачака изложио главна питања која би се имала за уређење правилних односа између Цркве и Државе решити и то:

1) да се сачува јединство православне Цркве у нашој Држави, и да се сузбију сва политичка струјања која иду за тим, да се то јединство разбије. Као пример тим тенденцијама наводимо случај у народној републици Мађедонији, где још нису редовне канонске црквене власти све до сада могле бити успостављене и где се показују отворене тежње за неку врсту сепаратизма, кози који није у интересу ни наше Цркве ни наше Државе;

2) да се уреди коначно питање веронаучне наставе у основним, средњим и њима сличним школама и то

а) да се осигура и одржава тачно програмско време и место за веронаучне часове, јер се у пракси и мимо прописа чл. 25 Устава ФНРЈ одржавање веронауке под разним изговорима спречава (и онемогућује;

б) да се начелно реши питање начина постављања вероучитеља и њихово издржавање;

3) да се расправе и уреди сва питања, која су у вези са начином осигурања средстава за издржавање Цркве и њезиних просветних и школских. установа,

4) Да се политички не прогоне свештеници Српске православне Цркве, а онима који су осуђени да им се по могућности казне ублаже или опросте;

5) да се све црквене зграде које су од државних или народних власти запоседнуте а неопходне су потребе Цркве, врате црквеним установама и органима за њихову употребу, односно да се за оне, које Цркви не би за сад требале, осигура одговарајућа накнада на име кирије;

6) да се обезбеди несметано вршење дужности и свештенорадња црквеним органима и да сузбију самовоље појединих месних органа народних власти, која доводе често до непожељних и штетних сукоба;

7) да се цркве и црквене зграде са двориштима ослободе свих дажбина а иза основу чл 29 новог закона о порезима;

8) да се ставе ван снаге наредбе државних власти које онемогућују православној Цркви српској несметано вођење парохијских матица - протокола за њезино унутрашње пословање, дер су те матице неоспорна својина Цркве,

9) да се чим пре организује централна државна верска комисија при претседништву владе ФНРЈ која би имала да отпочне рад према прописима проглашене Уредбе и да се

тако олакша рад на расправљању свих међусобних питања и одржавању нормалних односа између Цркве и Државе.

Претседник савезне владе ФНРЈ изаслао је дана 22. / 9. III 1947. у лицу Петра Стамболића бившег министра финансија НР Србије и генерала Љубодрага Ђурића заменика главног секретара Председништва савезне владе у Патријаршију своје емисаре ради усмених разговора по свима питањима изнесеним у поменутој претставци. Разговорима су присуствовали уз Његову Светост Патријарха Српског Господина Гаврила чланови Светог Архијерејског Синода Његово ВПреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф и Преосвећени епископ нишки Г. Јован, в.д. главног секретара протојереј Никола Алагић и референт Светог Архијерејског Синода протојереј Хранислав Ђорић. Овом приликом се у разговорима дотакло сем у претставци наведених питања и других питања, која је за правилан живот Цркве и за правилан однос Цркве и Државе потребно одмах решити. О свим тим разговорима као и о резултатима њиховим Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило даће усмена саопштења Светом Архијерејском Сабору.

Подношајући овај свој извештај Светом Архијерејском Синоду је част умолити Свети Архијерејски Сабор да овај извештај који обухвата шестогодишњи период благоизволи узети на знање и одобрити.

Из седнице Светог Архијерејског Синода 28. / 15. III 1947. године.

Претседник
Светог Архијерејског Синода
АЕМ и ПАТРИЈАРХ СРПСКИ
Гаврило с. р.

Чланови:
М. Јосиф
Емилијан
Еп. Иринеј
Еп. Јован
Нектарије

Архив Синода Ф. Ш. бр. 16 / 47 г.

ПРИЛОЗИ

ЗАПИСНИК

седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора одржане 20. априла / 3. маја 1947. године у Београду у Патријаршиском двору под претседништвом Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила.

На седници су присутни сви Г. Г. Епархиски Архијереји, осим Преосвећене Г. Г. Епископа: будимског Георгија, жичког Николаја, далматинског Иринеја и америкаанско - канадског Дионисија.

Записник данашње седнице води Његово Преосвештенство Епископ злетовско - струмички Господин Викентије.

Пошто је прочитана молитва "Христос Воскресе", Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило, отвара данашњу седницу у 9 часова пре подне.

На позив претседника, секретар Светог Архијерејског Сабора, Преосвећени Епископ будимљански Господин Валеријан чита записник седме седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора

Записник се прима без примедбе и потписује се.

Његова Светост Г. Патријарх извештава да је на дневном реду извештај Светог Архијерејског Синода о раду од 1941. до 1946. године.

Свети Архијерејски Сабор узима на знање.

Његово Преосвештенство Епископ банатски Г. Дамаскин чита извештај Одбора одређеног за преглед рада Светог Архијерејског Синода од 1941.-1946. године коди гласи овако

1. Поднесени извештај Светог Архијерејског Синода треба да садржи његов рад за време од 1941. године до данас. Али како су се у овом времену одиграли важни и судбоносни догађаји по нашу Цркву и народ, који су били од пресудног значаја и за рад Светог Архијерејског Синода, то је ово не само извештај о раду Светог Архијерејског Синода, него и приказивање историјских догађаја који су се десили у животу наше Цркве и народа од почетка окупације наше земље од непријатеља до данас. Тако се овај извештај битно разликује од ранијих извештаја Светог Архијерејског Синода и по дужини времена које обухвата, и по обилности материјала који се у њему садржи и, најзад, по опширности са којом се, потпуно оправдано, износе и објашњавају догађаји.

На 300 страна, у 98 одељака, распоређених у два дела, излаже се у овом извештају историјат Српске Цркве, њене јерархије, свештенства и народа за минулих шест година. У извештају и прилозима изнесени су многи и значајни подаци о овим догађајима и поменуте готово све важније чињенице; сачувани су од заборава многи детаљи ових историјских догађаја и многе личности, нарочито имена невиних пострадалих јерараха, свештеника и свештенмонаха Српске Цркве и прикупљен делимично материјал о страдању целог нашег народа; регистрована је и огромна материјална штета коју је наша Црква претрпела у току рата, као и рушење наших светиња и ненакнадиви губици наших црквено - историјских и уметничких споменика. А у вези са свим овим у овом извештају се приказује и рад Светог Архијерејског Синода, усмерен на заштиту интереса Свете православне Цркве.

2. У овом извештају Светог Архијерејског Синода има извесних података и навода који се приложеним примедбама Његове Светости Патријарха Г. Гаврила исправљају. Такве су следеће исправке:

а) У вези саопштења извештаја на страни 8 и 9, где се говори о овлаштењу, датом од стране Његове Светости Патријарха Његовом заменику, Његова Светост Патријарх Г. Гаврило примећује: "Да је нетачно изнесено у том распису, да је он дао онакова

овлаштења Његовом Високопреосвештенству Митрополиту скопском Г. Јосифу, јер је он том приликом само замолио Његово Високопреосвештенство, да помогне викарне епископе, а нарочито у питању смештања свештеника избеглица";

б) У вези саопштења извештаја, страна 16, о суми у износу 4.681.000 динара и 64.1/2 наполеона, као и о суми у износу од 474.581 динар, који су новац понели начелник финансиског одељења г. Риста Грђић и шеф кабинета Његове Светости као режиср Светог Архијерејског Синода, и склонили га, у споразуму са настојатељем манастира Острога, у горњи манастир, а који су новац одмах Немци пронашли и запленили, - Његова Светост Патријарх Г. Гаврило примећује да "ништа незна о овоме новцу, нити је он кога овластио да овај новац носи из Београда";

в) По предмету овлаштења Његове Светости Патријарха, датог за сазив седнице Светог Архијерејског Синода, а што се садржи у извештају на страни 27, - Његова Светост Г. Патријарх изјављује да "приликом посете које су му учинили 7. VII. 1941. чланови Светог Архијерејског Синода он није никад дао са своје стране сагласност за редован састанак Светог Архијерејског Синода нити писмени ни усмени ни званично ни приватно, јер би то значило бежати са страже. Он је само рекао Преосвећеној Г. Г. Архијерејима: "А Ви браћо Архијереји у овим чемерним данима штогод учините, учинићете за добро народа и то ће Вам се признати, само не заборавите да сваки за себе носи одговорност". А на слично саопштење извештаја, страна 26, да је такво овлаштење дато преко бившег комесара Министарства правде Момчила Јанковића (прилог 1 страна 18), Његова Светост Г. Патријарх изјављује "да он г. Момчилу Јанковићу није никад дао такове изјаве као да је пред њим пристао на сазив Светог Архијерејског Синода за време док је он у заточењу".

3. Што се тиче самог рада Светог Архијерејског Синода, из извештаја се види да није било перманентног заседања Светог Архијерејског Синода, те је доста пословања било президијално; тако су решавани многи предмети и слати расписи. Али накнадно све је ово пролазило кроз седнице Светог Архијерејског Синода.

4. Како се из извештаја види, нису у потпуности завршени предмети који су предати Светом Архијерејском Синоду на проучавање и извршење са последњих заседања Светог Архијерејског Сабора; у прилогу број 10 поменути су ти предмети, а у извештају су изнети разлози који ово оправдавају.

5. Највећи део важнијих предмета који се у извештају детаљно објашњавају већ су приказани на овом заседању Светог Архијерејског Сабора, било као посебни предмети, било у вези са другим предметима, и тиме су они већ примљени на знање и одобрени од Светог Архијерејског Сабора. Такви су следећи предмети: питање такозване Хрватске православне цркве, прекид односа са Румунском православном црквом и са Светим Синодом Руске заграничне Цркве, извештај о одношају наше Цркве са Руском Патријаршијом, отпуштање мукачевско - прјашевске епархије из канонске везе наше Цркве и њено присаједињење Руској Цркви, предаја православне Чешке и моравско - шлеске епархије на привремену управу Руској Патријаршији, припајање нових ослобођених територија далматинској и горњокарловачкој епархији, донашање правилника за свештенорадње, питања која се тичу богословије и одлуке о веронаучној настави у народним и средњим школама. Друге групе су предмети који се помињу у извештају, а који ће тек бити изнесени пред Свети Архијерејски Сабор; такав је пројекат новог Устава Српске православне Цркве који је израдила комисија за измену

црквеног законодавства. Најзад, има и предмета који се помињу у извештају Светог Архијерејског Синода а о којима није било и неће бити посебног саопштења и расправљања на овом заседању Светог Архијерејског Сабора. Такви су следећи предмети: саопштење о црквеним приликама у Јужној Србији Македонији и о раду Светог Архијерејског Синода у вези са овим, одлуке о редукцији црквенојерархских службеника и о материјалној помоћи избеглом свештенству и избеглицама уопште, заробљеницима и пострадалим крајевима за време рата.

6. На крају треба поменути да се из овог извештаја могу констатовати две утешне појаве: прво, да је од почетка рата до данас међу архијерејима Српске православне Цркве била братска слога и једнодушност, а тако исто, већим делом, и међу свештенством, са извесним изузетком, премда је било покушаја са стране да се то јединство разбије; и друго, да је Српска православна Црква и у овом периоду времена, као и увек, ишла правим путем, својим светосавским путем, не скрећући са њега и не допуштајући да буде заведена - а што је све ово у нашем Српском народу и правилно оцењено и одобрено.

Ценећи сам рад Светог Архијерејског Синода у том смислу, мора се признати да он у овом тешком времену није пропустио да уради оно што је требало урадити и што су прилике налагале, и да је то у највише случајева било готово једино што се могло урадити у интересу наше Цркве и народа. То се може рећи о раду Светог Архијерејског Синода од почетка окупације па све до последњих дана, када је на челу са Његовом Светости Патријархом преузео мере да се заштите права наше Цркве и обезбеди задовољење духовних потреба нашега православног Српског народа.

Подносећи овај извештај, одбор предлаже Светом Архијерејском Сабору за одлуку следеће:

Извештај Светог Архијерејског Синода Српске православне Цркве за 1941.-1946. годину прима се на знање са примедбама Његове Светости Патријарха Господина Гаврила.

Његово Преосвештенство Епископ бачки Г. Иринеј моли да може накнадно у извесним тачкама допунити и исправити извештај Светог Архијерејског Синода у погледу епархије бачке.

Његово Преосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф узима реч да говори о примедбама Његове Светости Патријарха Г. Гаврила.

I. изјављује да од Његове Светости није добио изричито овлашћење за преузимање управе, али га је Његова Светост замолио да помогне викарне епископе у њиховом раду. Он је то и чинио. Ово је нагласио и на конференцији са Димитријем Љотићем и осталима да говори само у своје име и да исказује само своје лично мишљење. Мисли да се не може рећи да се његов поступак не би могао правдати и да је за осуду.

II. Што се тиче новца Свети Синод је ово споменуо што је морао на основу писменог извештаја Ристе Грђића шефа финансиског одељења и Душана Дожића шефа кабинета Његове Светости Патријарха и тај новац није стављен на терет Његовој Светости него је речено само да је тај новац окупатор одузео. И због тога прима примедбу Његове Светости.

III. Што се тиче заседања Светог Архијерејског Синода, увек је стојао на становишту да се без Његове Светости не може ништа радити и да се ниједна цигла из црквене зграде не може извадити. Ми смо инсистирали да се сазове Сабор с тим да Сабор може сазвати само Синод под претседништвом Патријарховим. Међутим Немци су тражили сазив Синода како нам је то изјавио Момчило Јанковић. На крају сагласио се, да се сазове Конференција Епископа, али с тим да чланови Синода оду код Његове Светости и позвани су епископи чланови Синода уз услов да им се осигура долазак и повратак у Београд. За карактеристику целе ове акције наводи само ово: Позиви су достављени Комесаријату око 8 часова увече, а већ у 4 часа по подне истога дана је официр Гестапоа био у Тузли и позвао Епископа Нектарија да се спреми за полазак у Београд. Још пре састанка Синода се чуло да Синод треба да се осуди комунизам и збаци Патријарх и Епископ Николај. Ми смо заузели познати став. Нисмо хтели да дамо изјаву против комунизма, а о Патријарху нисмо хтели да говоримо. Када смо отишли у Раковицу, Његова Светост Патријарх нас је дочекао љутито и са изјавом да пошто није слободан не може дати никакво овлаштење. Ми смо после тога отишли. Чланови Светог Синода су испочетка већали без мене, а после су позвали и њега и шта више дали му и извесно овлаштење.

Његово Преосвештенство Епископ тимочки Г. Емилијан говори укратко о тешкоћама Светог Синода.

Његово Преосвештенство Епископ нишки Г. Јован између осталог је рекао да је највећа тешкоћа била да се нађе законски основ за рад Светог Архијерејског Синода. Да Свети Синод није то учинио, Црква би била безглављена. Чланови Синода предузели рад и међу њима није било размимоилажења. Истина, Синод није био у перманенцији, али због тога послови нису трпели, а морало се у оним критичним временима бити у епархији.

Његова Светост Патријарх Г. Гаврило одма на почетку истиче да је својим примедбама хтео само да исправи нетачности, а никако да приговара. Немци нису имали никаквих скрупула. Када су га Немци довели у Београд био је изложен разним испитивањима, са слушањима и мучењима и стављено му је на терет на све што се доводило у везу са пактом и ратом. Изјављивао је на све то да није био ни политичар ни војсковођа и да се бавио само црквеним пословима и водио бригу само о Цркви. Његова Светост наглашује да је инсистирао на сазиву Светог Архијерејског Сабора наводећи да је после пропасти свих ауторитативних фактора остала једино Црква која је могла преко Архијереја и свештенства радити у интересу реда и поретка. Црква је то могла чинити само преко Сабора који има пун авторитет, а никако преко Синода, јер је Свети Синод само извршни орган Сабора. Због тога није Његова Светост пристала на сазив Синода него само на сазив Сабора. Немци су то увидели 1943. године, али је тада већ било касно. Момчило Јанковић је издао лажан акт, Његова Светост је то знао и због тога је био љут. Предлагали су му да се начини болестан, али и то је одбио. Због тога је онако дочекао чланове Синода и остале епископе у Раковици. Немци су се према њему понашали без икаквих скрупула и гледали су да убију дух. То је било тешко трпети. Због тога поново изјављује да својим примедбама није хтео да приговара него само да исправи нетачности. За време окупације држање Светог Архијерејског Синода и Архијереја било је беспрекорно и за сваку похвалу.

Његово Преосвештенство Епископ бачки Г. Иринеј чита исправку на извештај Светог Архијерејског Синода у погледу епархије бачке и то 1) што се односи на његово

чланство у Горњем Дому, 2) домаћи притвор и 3) да се за време окупације одржи територија епархије бачке.

После исцрпене дискусије Свети Архијерејски Сабор решава:

Извештај Светог Архијерејског Синода Српске православне Цркве за 1941.-1946. годину прима се на знање са примедбама Његове Светости Патријарха и исправкама Његовог Преосвештенства Епископа бачког Господина Иринеја.

После примљеног извештаја Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Господин Јосиф захваљује члановима Светог Архијерејског Синода на једнодушности и љубави и осталим Архијерејима који су помагали рад Светог Архијерејског Синода љубављу и једнодушношћу и искреном сарадњом.

Исто тако благодари и Његовој Светости Патријарху на израженом признању.

Његово Преосвештенство Епископ нишки Господин Јован захваљује Богу што је подарио снаге и здравље да се све издржи што се издржало и што смо могли да будемо пример свештенству и што се народ узда у Цркву.

Најзад изјављује Одбору, који се потрудио око проучавања извештаја и исти правилно схватио изрече захвалност

Пошто је овим дневни ред исцрпен Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило закључује седницу у 12 часова и 45 минута и идућу заказује за 22. април / 5. мај 1947. године у 9 часова пре подне.

Претседник
Светог Архијерејског Синода
АЕМ и ПАТРИЈАРХ СРПСКИ
Гаврило с. р.

Чланови:

Митрополит скопски *Јосиф*
Епископ бачки *Иринеј*
Епископ тимочки *Емилијан*
Епископ нишки *Јован*
Епископ зворничко-тузлански *Нектарије*
Епископ браничевски *Венијамин*
Епископ банатски *Дамаскин*
Епископ шабачки *Симеон*
Епископ админ. Епархије рашкопризренске *Владимир*
Епископ злетовско - струмички *Викентије*
Епископ моравички *Арсеније*
Епископ будимљански *Валеријан*

II ЗАПИСНИК

седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора одржане 22. априла / 5. маја 1947. године у Београду, под претседништвом Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила.

На седници су присутни сви Г. Г. Епархиски Архијереји, осим Преосвећене Г. Г. Епископа: будимског Георгија, жичког Николаја, далматинског Иринеја и американско - канадског Дионисија.

Записник данашње седнице води Његово Преосвештенство Епископ моравички Господин Арсеније.

Пошто је прочитана молитва "Христос Воскресе", Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило, отвара данашњу седницу у 9 часова пре подне.

На позив претседника, секретар Светог Архијерејског Сабора, Преосвећени Епископ злетовско - струмички Господин Викентије чита записник осме седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора.

Записник се прима без примедбе и потписује се.

Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило, претседник одбора за дневни ред, чита дневни ред за данашњу седницу:

Измене и допуне Црквеног Устава.

Његова Светост Патријарх Г. Гаврило предлаже, да се као прва тачка дневног реда стави:

Положај епархија наших на територији Н. Р. Македоније.

Свети Архијерејски Сабор одлучује:

С обзиром на важност овога питања прима се предлог Његове Светости Патријарха Г. Гаврила. Његова Светост Патријарх Г. Гаврило износи разговоре, који су вођени са члановима Иницијативног одбора и о њиховим захтевима.

Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Г. Јосиф износи историјат преговора вођених са члановима Иницијативног одбора, и да је једном од тих чланова писао очинско и другарско писмо, да не чине непромишљености, јер ће се ствар тешко моћи исправити и да се је састајао и са другим лицима, од којих је један био много дрзак. Ти чланови су чак тражили помоћ и од Његовог Преосвештенства Епископа Г. Сергија приликом његовог боравка у Београду, за оснивање автокефалне Македонске цркве, али их је он одбио. А приликом доласка код Његове Светости били су много дрски, хтели су чак и да диктирају и стављали су питање Његовој Светости, да ли Он признаје македонски језик, на што им је он одговорио, да је то само наречје, и да они претстављају самочинноје зборишче сонмишче. Митрополит Г. Јосиф рекао им, да би они морали у првом реду примити своје Архијереје с којима би после могли расправљати о тим питањима. Даље јавља, да су се они јављали и Г. Г. Епископима Викентију и Венијамину, са захтевима да буду позвани у Свети Архијерејски Сабор. Они у опште постављају толико захтева, да они сами не знају шта хоће, тако да кад је

један свештеник у цркви Св. Димитрија у Битољу споменуо Његову Светост Патријарха Г. Гаврила, поцепали су се свештеници три против три. Даље, реферише, да је генерал - мајор Ђурић нарочито заступао интересе Иницијативног одбора и тврдио да су они, који се јављају Патријарху Срби, а не Македонци.

Предлаже да се то питање остави отворено, док се оно не реши канонским путем, а дотле не бирати Епископе и да се остане при ранијој одлуци синодској из 1945. године.

Његово Преосвештенство Епископ Г. Викентије слаже се са Господином Митрополитом Јосифом. Наводи да су га неки свештеници поздрављали, али им је он само захвалио. Један је чак молио да га рукоположи, али га је одбио.

Његово Преосвештенство Епископ банатски Г. Дамаскин предлаже да се у том питању интервенише код владе.

Његова Светост Патријарх Г. Гаврило одговара, да је питање цркве у Н. Р. Македонији приликом вођења преговора са изасланицима владе, било на дневном реду као прва тачка, али није се успело у томе. А што се тиче захтева Иницијативног одбора и других високих функционера Н. Р. Македоније, да се Црква наша назове југословенском, Његова Светост Патријарх је одговорио, да назив Српска православна Црква датира из најдавнијих времена, да је Српска Црква као таква позната свима православним Црквама у свету, које такође имају националне називе, па да према томе назив наше Цркве не може бити југословенски, него само Српски. Противном поступити значило би мењати историју. Српска православна Црква није никад била експонент каквог великог српског шовинизма, како се то у јавности износи. Она би дозволила да се Македонци постављају за свештенике, као што је то и у прошлости чинила. Не може, према томе бити говора о каквом шовинизму српском, јер се епархија скопска и не назива Српском, већ само "православна епархија скопска". Могли би се бирати и нови одбори и нови савети, у које би ушли Македонци. Што се пак тиче федеративног уређења Цркве, оно већ постоји у нашој Цркви, јер на пример Српски Патријарх кад дође у Скопље не може служити литургију док не добије дозволу од надлежног Архиепископа. Његова Светост Патријарх Г. Гаврило потсећа на случај Бугарске Екзархије, како је Његово Блаженство Екзарх Г. Стефан после 72 године на коленима молио Цариградску Патријаршију да скине шизму са Бугарске православне Цркве. Зато Иницијативни одбор мора добро, да одмери своје поступке.

Његово Преосвештенство Епископ нишки Г. Јован слаже се са Његовим Преосвештенством Митрополитом Г. Јосифом, да то питање остане отворено, и да Свети Архиепископски Сабор санкционише све оно, што су по том питању досада радили Свети Архиепископски Синод на челу са Његовом Светости Патријархом.

Његово Преосвештенство Епископ тимочки Г. Емилијан предлаже, да Његово Преосвештенство Митрополит Г. Јосиф и Његово Преосвештенство Епископ Г. Викентије отпутују у своје епархије.

Његово Преосвештенство Митрополит Г. Јосиф јавља, да су се они већ раније обраћали влади по том питању, али му је одговорено, да је то због саобраћаја немогуће. А осим тога Влада није била за то расположена.

Његова Светост Патријарх Г. Гаврило предлаже, да Свети Архијерејски Сабор пошаље акт Влади, са молбом да омогући Његовом Преосвештенству Митрополиту Г. Јосифу и Његовом Преосвештенству Епископу Г. Викентију, да могу отпутовати у своје епархије.

У вези извештаја Светог Архијерејског Синода и усмених реферата Свети Архијерејски Сабор одлучује:

Прима се предлог Његове Светости Патријарха Г. Гаврила, да се пошаље претставка Савезној влади, да се Архијерејима Скопском и Злетовско - Струмичком, омогући повратак у њихове епархије, како би се на основу канона и законитих права Српске православне Цркве успоставио црквени поредак и редовно стање у православној Цркви у Македонији.

Умолити Њихова Преосвештенства Г. Г. Епископе Емилијана, Јована и Викентија, да са главним секретаром Светог Архијерејског Синода израде претставку.

III ЗАПИСНИК

седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора одржане 30. априла / 13. маја 1947. године у Београду, под претседништвом Његове Светости Патријарха Српског Господина Гаврила.

На седници су присутни сви Г. Г. Епархиски Архијереји, осим Преосвећене Г. Г. Епископа: будимског Георгија, жичког Николаја, далматинског Иринеја и американско - канадског Дионисија.

Записник данашње седнице води Његово Преосвештенство Епископ моравички Господин Арсеније.

Пошто је прочитана молитва "Христос Воскресе", Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило, отвара данашњу седницу у 9 часова пре подне.

На позив претседника, секретар Светог Архијерејског Сабора, Преосвећени Епископ злетовско - струмички Господин Викентије чита записник четрнаесте седнице редовног заседања Светог Архијерејског Сабора.

Записник се прима без примедбе и потписује се.

Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило предлаже да се као прва тачка дневног реда стави:

Посета Колишевског претседника владе Н. Р. Македоније.

Свети Архијерејски Сабор одлучује:

Свети Архијерејски Сабор прима предлог Његове Светости Патријарха Господина Гаврила

Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило извештава Свети Архијерејски Сабор, да је о Српској православној Цркви у Н. Р. Македонији говорио и са претседником Владе, са иницијативним одбором и Влаховим и са претседником владе Н. Р. Македоније Колишевским. Побииао је њихова мишљења, да је Српска православна Црква тек 1912. године проширила своју духовну власт на Македонију, већ много раније. Износи извод разговора који је том приликом вођен, и који гласи:

"Маја 10. око седам и по сати по подне дошао је код мене свештеник Милан Смиљанић и саопштио ми је, да исте вечери у 8 1/2 часова желе да дођу на разговор ђенерал Љубодраг Ђурић и Колишевски, претседник Владе Републике Македоније. Ђенерал Ђурић изразио је преко Смиљанића жељу, да разговор буде без присуства Митрополита Јосифа

Тачно у 8 1/2 часова дошли су Ђурић и Колишевски Примљени су били у званичном кабинету. Разговору је присуствовао и Смиљанић, који је учествовао у дискусији и у извесним моментима бранио наше црквено становиште

После престављања и упознавања, ђенерал Ђурић рекао је, да је Претседник Колишевски дошао у циљу, да са мном разговара по питању црквеном у Македонији. Ја сам на то рекао: Мило ми је што ми се дала прилика да се са г. Колишевским познам и да им ја стојим на расположењу.

Г. Ђурић, као и раније, ватрено је излагао раније ропско стање Македонског Народа, жучно критиковао великосрпску пропаганду, која је како рече, тај добри народ немилосрдно угњетавала. Сад је Македонски Народ добио, вели, пуну слободу и он жели и своју цркву да уреди по свом нахођењу и да има своје црквене власти и органе. Г. Колишевски је опширно излагао стање у коме су Македонци трпели од велико - српске, велико - бугарске, великогрчке и др. пропаганди и оборио се жучно на органе велико - српске пропаганде, које је, рече, Митрополит Јосиф био главни фактор, па за то они хоће, да имају у Цркви своје људе - домородце.

У дугој дискусији, која је трајала више од два сата, ја сам доказивао, да Српска православна Црква није правила разлике, већ је материнском бригом третирала све православне у свима областима подједнако, па и оне из Македоније. Наводио сам све оне користи, које је Црква у Македонији доприносила, па и рад Митрополита Јосифа, нарочито у вези са Битољском богословијом. Нагласио сам да је Црква верско - морална установа, која је вековима установила свод поредак и тај се поредак не може и не сме нарушавати под утиском моменталних политичких прилика и утицаја. Изложио сам, да све аутокефалне цркве на Истоку имају канонско и догматско јединство, које се мора одржавати и чувати у свима па и у нашој Цркви.

У току дискусије нагласио сам, да је Архијерејски Сабор под претседништвом Патријарха највиша наша Црквена власт и да се према одредбама канонско - законским у делу Македонце мора успоставити редовно црквено стање, а у будуће живот и рад Цркве развијаће се као што се развијао читавих двадесет векова, и ако су се политичке прилике мењале, државе се заснивале, укидале и обнављале. Ми из наше Цркве немамо никакве намере, да ограничавамо или спречавамо политичко - државни живот Македонаца, већ напротив, Црква ће их као своје православне синове помагати у њиховом развоју. Напоменуо сам о унутрашњој употреби македонског дијалекта, у пуној слободи њиховој у избору њихових епархиских и црквеноопштинских савета и

одбора, о кандидатима који испуњавају канонско - законске услове, о називима парохија, Епархија, општина и др. црквених надлештава.

Г. Колишевски вели да народ и свештенство су подељени, једни хоће аутокефалију, а други аутономију и да то с правом траже. Г. Ђурић га је енергично помагао.

Не заборавите, рекох, да је то саставни део Српске Патријаршије и да је Српска Патријаршија до тога права дошла редовним путем, као што је то право Пећка Патријаршија вековима упражњавала, па се неће и не може тога права одрећи ни у будуће.

Кад је Ђурић покушао, да предочи штету за Православну Цркву, ако Патријаршија не попусти жељи, како рече, свештенства и народа у Македонији, Колишевски је, као неком претњом, изјавио, да у Пиринској Македонији има владика Борис, који ће бити готов да се Македонцима стави у службу. Ја сам на то рекао ово. "Имајте на уму, господине председниче, да је тај Борис клирик туђе цркве, која нема никаква права, да се уплеће у наше унутрашње црквене послове. Наша Црква нема физичких сретстава да спречава насиља и незаконитости, али ја Вас уверавам, да ни једна од православних Цркава не може и неће признати једну такву одметничку авантуру".

После доста мучне дискусије, Колишевски а нарочито Ђурић, скренуо је питање на личности. Обадва су категорички изјавили да је повратак Митрополита Јосифа у Македонију немогућ, јер је против њега цео Народ и цело свештенство. Ја сам на то реагирао нагласивши, да је против Митрополита Јосифа неки иницијативни Одбор, који је за нас у Цркви без икаквог званичног својства, а што се тиче свештенства и Народа, када би се слободна воља изразила, била би огромна већина за Митрополита Јосифа. Колишевски, очевидно незадовољан мојим реагирањем, рече: "Ако би се Митрополит Јосиф појавио у Македонији, он би био линчован". *Можда, рекох, ако би Ви као председник Владе наредили да га линчују*". Колишевски је огорчено од себе одбијао, да би он што тако могао учинити. Ђурић је категорички захтевао, да се Митрополит Јосиф премести на другу Епархију. Изложио сам, да се један Архијереј не може лишити своје Епархије без пристанка или евентуалне осуде. Ако Митрополит Јосиф има канонско - законске кривице, нека се оптужи и Архијерејски Сабор ће га судити. Иначе за политичко - грађанске кривице, ако их има, Архијерејски Сабор те кривице не суди, већ то чине политичко грађанске власти. Ђурић вели, да је дедини исход, да се Митрополит Јосиф склони на премештај. Ни повода ни разлога црквене службе, рекох, нема Свети Архијерејски Сабор, да од Митрополита Јосифа то тражи. Ђурић опет тврди да је то интерес Српске православне Цркве и да је он у стању, да то лично Митрополиту Јосифу докаже. У дискусији Смиљанић је питао Колишевског имају ли они што против злетовско - струмичког Епископа. Колишевски рече, да о томе он не може знати. Смиљанић, на моје изненађење, тада рече, да он зна, да би Епископ злетовско - струмички Викентије радо пошао на неку другу Епархију. Није ми, рекох, о томе ништа познато.

Кад је Ђурић и по трећи пут покушао тврдити да је интерес Православне Цркве, да се црквено питање у Македонији среди и да треба изаћи на сусрет захтевима Македонаца, ја сам поново рекао, да Српска Патријаршија баш у интересу сређивања прилика иде до крајњих граница могућности да делу Цркве у Македонији изађе у сусрет, као што сам то већ изложио. Колишевски рече, да су све то споредне ствари, а да је главно питање уклањања Митрополита Јосифа. Смиљанић је упитао Колишевског зашто се Срби, као

такви искључују. Колишевски је одговорио, да они Србе не искључују, и да би они примили Србе за црквене службе па и за владике, који нису компромитовани као великосрби и који су поштени. На моју примедбу, да је неки Бошковски, са оним осталим, који су били код нас овде, изјавили неће ни свештенике ни владике, који су Срби, Колишевски рече, да је такво мишљење можда појединаца, а не народа и свештенства.

Најзад Колишевски и Ђурић изјавили су да Македонци неће одустати од својих захтева и да ће се питање још више заоштравати. На то сам ја рекао: Ја дубоко жалим што се без потребе ствара питање кад Српска Патријаршија показује готовост, да са своје стране чини све оно што је могуће и што де у интересу свештенства и Народа у Македонији. Али кад су у питању два зла Српска Патријаршија не може ни за чију љубав чинити нарушавање вековног црквеног поретка, што би било веће зло за њу, кад би она пренебрегла темељите одредбе свога живота и рада. На томе је дискусија прекинута и сва три посетиоца су се за мнош поздравили и напустили Кабинет испред 11 часова".

Његова Светост Патријарх Г. Гаврило ставља питање Његовом Преосвештенству Епископу злетовско - струмичком Г. Викентију, да ли стоји навод свештеника Смиљанића, да би он радо отишао у неку другу Епархију.

Његово Преосвештенство Епископ злетовско - струмички Г. Викентије поводом питања и извештаја Његове Светости Патријарха Г. Гаврила и на навод да је свештеник Милан Смиљанић изјавио "да он зна да би Епископ Викентије радо отишао на другу епархију" изјављује следеће:

"Свечано изјављујем да са свештеником Миланом Смиљанићем и ни с њим, ни са Његовом Светости Господином Патријархом ни са којим од Преосвећених Г. Г. Архијереја нисам говорио о томе "да бих радо отишао на другу епархију".

Са свештеником Миланом Смиљанићем нисам никада говорио о општим пословима црквеним него само о епархиским пословима и то о стварима које се тичу његовог намесништва."

Његово Високопреосвештенство Митрополит скопски Господин Јосиф изјављује, да жали македонски народ, кога његови данашњи заступници воде у пропаст. Што се пак тиче изјава неких Македонаца, да је он водио велико - српску шовинистичку политику, ограђује се најенергичније против таквих изјава, јер је он био само Србин, што је и сада. Но, ако Свети Архијерејски Сабор налази, да је он у овој ствари камен спотицања и да он треба да се жртвује у интересу Српске православне Цркве, он је готов и то да учини. Али он сам неће, да почини никакво самоубиство, јер би то заиста учинио, кад би сам своју позицију напустио. Но, кад би се од њега тражила жртва за црквени поредак, он би био готов то да учини.

Његова Светост Патријарх Господин Гаврило не мисли, да би се требао чинити какав притисак на Његово Високопреосвештенство, нити да би се требала водити каква дискусија по овом питању, већ износи све ово да би Свети Архијерејски Сабор сазнао како су се водили преговори између њега и Колишевског.

После кратке дискусије Свети Архијерејски Сабор одлучује:

Свети Архијерејски Сабор одобрава одлучан став Његове Светости Патријарха Господина Гаврила који је он заузео приликом вођења преговора са Колишевским, да се никако не попушта у питању Српске православне Цркве у Н. Р. Македонији и да се црквени поредак има сачувати онако, како је он вековима постојао.

Изјаве Његовог Високопреосвештенства Митрополита Господина Јосифа и Његовог Преосвештенства Епископа злетовско - струмичког Господина Викентија узимају се на знање.

IV

Претставка Савезној влади о црквеним приликама у Македонији

Из Записника XX, седнице Сабора 6 / 19. V 1947. Чита се текст пројекта претставке Савезној влади у предмету црквених прилика у Македонији сачињене од стране Одбора у смислу одлуке Светог Архијерејског Сабора од 22. IV/5. V. Зап. бр. 81/1947. године.

По размотрењу Свети Архијерејски Сабор одлучује:

Прима се текст претставке у ствари црквених прилика у Македонији који гласи овако:

ПРЕТСЕДНИШТВУ САВЕЗНЕ ВЛАДЕ ФНРЈ

Београд

Када су Немци и њихови сателити 1941. године окупирали Југославију, они су је међу собом поделили а затим почели прогањати све оно што им је сметало у остварењу њихових себичних планова. Тако је Македонија додељена Бугарима са једним делом југоисточних области Српске територије и они су одмах прогнали из ње Архијереје Српске православне Цркве и њено свештенство и поставили своју црквену управу.

Но, када је окрутни непријатељ коначно побеђен победничком војском нашом и наших савезника и истеран из наше отаџбине Свети Архијерејски Синод је одмах упутио позив свима избеглим Архијерејима и свештенству Српске православне Цркве који су се за време окупације склонили у Србију, да се врате на своју дужност и своја службеничка места, на којима су били и пре окупације и да у тим крајевима успоставе црквену организацију каква је и пре рата постојала.

Није могуће било организовати црквену власт једино у Македонији јер се тамошњи канонски и законити Архијереји као и изванредан број свештенства поред свега настојања нису могли вратити.

Одмах после ослобођења у Н. Р. Македонији развила се једна акција са доста јасном тенденцијом, као остатак и последица територијалне окупације, да се православна црква у Македонији одвоји од Српске православне Цркве као своје матице и да се тамо оснује посебна црква.

Тој акцији стао је на чело т.зв. "Иницијативни одбор" у Скопљу који је и по саставу своме и улози појединих личности у к њему одавао јасно своје порекло и своја политичка стремљења, која су очито ишла на штету јединства и братства наших народа.

Тај самозвани "Иницијативни одбор" одржао је 4. марта 1946. године неки Црквенонародни сабор у Скопљу коме су присуствовали и највиши верски претставници других вероисповести, а ниједан православни Епископ, и који је донео познату резолуцију о проглашењу самосталне и независне Македонске православне цркве.

Свети Архијерејски Синод Српске православне Цркве поводом овога и оваквог покрета у Македонији још 22. септембра 1945. године бр. 1279/зап. 471 донео своју одлуку, којом је на основу канонских и црквеноправних прописа као и на основу историјско - политичких разлога, прогласио ову акцију самозваног "Иницијативног одбора" незаконитим и неканонском и осудио рад овога одбора као "самовољан и противан црквеном реду и поретку. Истовремено Свети Архијерејски Синод је позвао свештенство и православни народ у епархијама Скопској, Злетовскострумичкој и Охридскобитолској, да се обраћа својој законитој јерархији и да се покорава њеним саветима и наредбама како би у заједници и искључиво са њом могао законито и канонски расправити све своје црквене потребе и жеље.

Ова одлука Светог Архијерејског Синода је са задовољством примљена међу великим делом свештенства и народа у Македонији, али како се дало јасно установити она није наишла и на сличан пријем од стране земаљских власти, па је услед тога ово питање све до данас остало нерешено.

Свети Архијерејски Синод има сазнања, да се овај самозвани "Иницијативни одбор" обраћао свима осталим православним автокефалним црквама ради признања автокефалне Македонске цркве, али ово њено проглашење остале православне цркве нису признале.

Свети Архијерејски Синод услед ових и оваквих потешкоћа које су стајале на путу правилном успостављању организације Српске православне цркве у Македонији и повратку законитих претставника црквених власти на тамо постојеће три епархије, жалио се својом преставком од 16. / 3. јануара 1945. године бр. 37 тадашњем Поверенику Националног комитета за унутрашње послове и тражио да се омогући повратак наше јерархије у Македонију, а својом претставком од 19. / 6. марта 1945. Син. Бр. 428/зап. 135 и уваженом томе Претседништву упозоравајући истовремено и на сличне појаве у срезovima Царибродском и Босилградском, који су изван територије данашње Н. Р. Македоније, али који су такође били под Бугарском окупацијом, а које појаве све скупа узете руше и наш не само црквени већ и државни ауторитет на овим нашим недељивим државним територијама.

Претседништво Министарског савета ФНРЈ актом својим од 23. маја 1945. КБр. 153 ставило је у изглед, да ће испитати став земаљских власти по питању забране повратка свештеника у Македонију, но све до данас Свети Архијерејски Синод није добио никаквог одговора о овој најављеној интервенцији Претседништва Министарског Савета.

Због тога је Свети Архијерејски Сабор узео у разматрање ово болно питање наше црквене управе у Македонији и нашао да оно у свим својим појавама задире у основне темеље јединства наше цркве и да његово решење не трпи даље одлагање. Зато Свети Архијерејски Сабор моли Претседништво Савезне Владе, да овоме питању поклони најбрижљивију пажњу у интересу здраве државне политике и правилних односа са Српском православном Црквом и да својим посредовањем код надлежне земаљске власти Н. Р. Македоније омогући и олакша што скорији повратак законитих архијереја у Македонију односно у тамошње три епархије: Скопску, Охридскобитолску и Злетовскострумичку.

Свети Архијерејски Сабор сматра да је то једини правилан пут, да се ово питање реши и дође не само до стварног јединства наше цркве и до постојећег црквено - канонског поретка које се има сачувати исто онако као што је сачувано и у нашој братској Савезничкој земљи Русији, где има 16 република, али не и 16 цркава, већ једна Православна руска црква и један православни руски Патријарх у Москви, него и до задовољења законитих црквених потреба православног народа у Македонији, где је крајње време да се престане једном са нередовним црквеним стањем, које иде на штету самог народа и доброг реда у држави.

Са овим је Његова Светост Патријарх Српски Господин Гаврило закључио данашњу седницу, а идућу заказао за 7. / 20. мај 1947. године у 9 часова пре подне.

Претседник

Светог Архијерејског Сабора

АЕМ и ПАТРИЈАРХ СРПСКИ,

Гаврило